

**KONCEPT TILL PLÄDERING I RENBETESPROCESSEN -
 SAMEBYARNAS ÅBEROPADE GRUNDER FÖR TALAN - NU
 URMINNES HÄVD SAMT SEDVANA SOM SJÄLVSTÄNDIGA
 GRUNDER VID SIDAN OM 1886 ÅRS RENBETESLAG OCH
 DESS EFTERFÖLJARE**

Urminnes hävd

Högsta domstolen sa i skattefjällsmålet, NJA 1988 s 1, på sid. 244 sammanfattningsvis beträffande frågan om urminnes hävd: att även om samerna skulle kunna åberopa "hävd" så regleras deras rätt till mark och vatten efter rennäringslagens tillkomst uteslutande av denna lag och där- efter av lagen senare efterföljare. I skattefjällsmålet ägnades mycket upp- märksamhet åt urminnes hävd. Förutom nu angivet besked sa också Högsta domstolen att även om någon urminnes hävd - Högsta domstolen talar bara om hävd - kan ha förelegat i det förflutna så är den genom den genomgripande nya lagstiftningen som skedde 1886 konsumerad av den nya lagen. På sid. 244 anför HD: "Den betydelse som 1886 års lag fick för samernas bruksrätt på skattefjällen var således att befogenheter som renskötande samer där hade nu kom att uttömmade regleras av lagen och att detta även i den mån de ytterst vilade på hävd." Vidare anför Högsta domstolen på samma sida: "Kvar står också otvivelaktigt principen att lagstiftningen uttömmade reglerar de rättigheter och

skyldigheter som renskötselrätten innebär, alltså utom rätten till renbete bland annat också rätt till jakt och fiske." Det var ju också så att de enskilda samernas tidigare rättigheter - inrymningsrättigheter - upphörde i samband med lagens tillkomst. Det finns sålunda inget som talar för att urminnes hävd skulle kunna utgöra rättslig grund för den påstådda vinterbetesrätten, särskilt som sedvanerätt lagreglerats i 1886 års lag. Vidare gäller att reglerna om urminnes hävd aldrig har varit tillämpliga på ett sådant nyttjande som det av samebyarna påstådda vinterbetet inneburit.

Reglerna om urminnes hävd i äldre jordabalken 1734 års lag anges där i 15 kap 1-3 §§. För förståelsen av dessa regler måste också läsas reglerna i 1 kap byggningsbalken huru tomt till by skall läggas och ägor skiftas, 12 kap äldre jordabalken som upptar reglerna om rå, rör och andra bolstada skäl byar emellan, 17 kap byggningsbalken som upptar frågor om del i bys fiskevatten och fiskeverk, 20 kap byggningsbalken som upptar regler om del eller lott i kvarn, kvarnställe eller annat vattenverk.

15 kap 1 § äldre jordabalken anger förutsättningarna för urminnes hävd. Där anges "det är urminnes hävd: där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och ohindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes, eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångesmän först därtill komna äro". Regeln stadgar således möjlighet att

förvärva äganderätt till fast egendom men också till rättighet i fast egendom. Sådan rättighet skall vara servitut. Nyttjanderätt har aldrig avsetts av lagstiftaren och ej heller aldrig godtagits av domstolarna eller doktrinen. Fastighetsägarna vill mena att påstått vinterbete med ren inte är av sådant slag att det faller inom ramen för i denna lagregel omnämnd rättighet. Bevisreglerna för urminnes hävd "i så lång tid okvalt och ohindrat besuttit o s v" är av betydelse inte bara för grunden urminnes hävd utan även för påstådd sedvana och sedvana enligt 1 § renbeteslagen.

Tillstånd har krävts och fastighetsägarna var förbjudna att upplåta sina marker utan sådant tillstånd. Eventuellt förekommande bete utanför marker med tillstånd var otillåtet enligt KB Ivar Nilssons resolutionsbeslut 1646 och de kungliga förordningarna 1 september 1720, 22 oktober 1723 och 1 december 1748 (se sid. 59 i pläderingen 'Tiden intill 1886'). Ett nyttjande som strider mot författning och statsmaktens beslut kan inte utgöra grund för urminnes hävd eller sedvanerätt.

I intet fall finns heller något okvalt, ohindrad nyttjande under så lång tid som lagen föreskriver.

§ 4 upptar regler om hur klandrad hävd skall bevisas. Någon sådan bevisning har inte förekommit från samebyarnas sida.

I §§ 2 och 3 anges undantag från reglerna om urminnes hävd. Genom dessa undantag framstår utrymmet för urminnes hävd som mycket litet. I § 2 anges att reglerna om urminnes hävd ej gäller i en by eller tegskifte eller i byns åker, äng, sjö eller skog och mark. I § 3 anges att reglerna om urminnes hävd inte gäller uti öppen skog och mark byar emellan utan bolstada skillnad. Dessa regler innebär att föremålen för urminnes hävd är undantag från såväl öppen skog och mark byar emellan utan rå och rör (som enligt 12 kap 6 § äldre jordabalken tillhöra byarna efter vissa andelar) - som inom by liggande mark eller belägen mark skiftad eller oskiftad som vid skifte inom by skulle fördelas mellan delägarna i byn. Föremålen för urminnes hävd är alltså undantag från den normala gränsdragningen mellan byar och likaså undantag från de till delägarna i byar hörande ägorna och nyttigheterna.

Urminnes hävd går således inte för sig som rättsgrund för påstådd vinterbetesrätt. Det påstådda betet skulle ha skett inom bolbyarna och det slag av nyttjanderätt som påstås samt de marker som anspråk ställts på faller utanför ramen för reglerna om urminnes hävd.

Reglerna om hävd i 15 kap äldre jordabalken medger inte att den som enbart utan enskild äganderätt nyttjar kronoallmänning eller därmed jämförlig mark skulle med detta nyttjande som grund och förenad med detsamma kunna ha någon på urminnes hävd grundad rättighet inom by - i by och hemmansindelning ingående mark. Skattefjällen - de av samerna

räntade markerna - bör anses vara jämförliga med kronoallmänning. Det nyttjande som det påstådda vinterbetet skulle ha utgjort genom samernas renskötsel med utgångspunkt från kronomarken kan inte föranleda någon på urminnes hävd grundad rätt till bete vintertid inom by. Under inga förhållanden har det påstådda besittningstagandet haft den omfattningen att reglerna om urminnes hävd kan bli tillämpliga på ett sådant påstått utövande. Det nyttjande som det trots allt skulle kunna vara fråga om har inte haft en sådan kontinuitet eller sådant besittningstagande som krävs för att uppfylla reglerna om urminnes hävd.

Sedvana

Samebyarna har, som ytterligare grund för påstådda rättigheter till vinterbete, åberopat sedvana som självständig grund. Även mot denna av samebyarna åberopade grund står HD:s uttalande på sid. 244 i skattefjällsmålet. Sedvana som rättslig grund för äganderätt eller nyttjanderätt till fast egendom är okänd inom svensk rätt och det är uppenbart att HD:s uttalande om hävd än starkare träffar denna svaga rättsliga grund sedvana. Alltså även om samebyarna skulle kunna åberopa sedvana som självständig rättslig grund så regleras deras rätt till mark och vatten efter rennäringslagens tillkomst uteslutande av denna lag och därefter av lagen senare efterföljare. Samt vidare - att även om någon rätt på grund av sedvana trots allt skulle ha förelegat i det

förflutna så är den genom den genomgripande nya lagstiftningen som skedde 1886 konsumerad av den nya lagen.

Samebyarna har åberopat sedvana eller sedvänjan på platsen. De har angett en kortare tid än vad som krävs för urminnes hävd för rättighetens uppkomst. Redan mot bakgrund av det som i målet framkommit om konflikter, kulturkampen o s v, framstår grunden sedvana som mycket omöjlig.

Sedvänjan på platsen - "landssed, när hon icke haver oskäl med sig, bör räknas för lag, där man efter döma må" säger fjortonde domarregeln. Principen fanns tidigare också i 1 kap 11 § gamla rättegångsbalken, dock med det intressanta tillägget: "där beskriven lag ej finnes". I detta fall finns skriven lag genom 1886 års lag och dess efterföljare. Den åberopade sedvanegrunden är också av den orsaken omöjlig. Sedvana som grund är inte gångbar inom fastighetsrätten. Inom den allmänna förmögenhetsrätten är sedvänjan ett accepterat och levande rättsinstitut. Då det gäller fastighetsrättens område finns däremot inte något egentligt utrymme för sedvana. Det förefaller som lagstiftaren istället försökt fänga in speciella sedvänjor och placera dem direkt i lagen. Ett exempel är fiskerätten, som när det gäller den principiella rätten till fiske får anses utgöra en del av fastighetsrätten. Innehållet i fiskerätten varierar starkt mellan olika orter, d v s i realiteten råder lokala rättssedvänjor. Detta har

lagstiftaren accepterat och gjort en ingående reglering från bl. a.

geografiska utgångspunkter. Se 5a-20a §§ fiskerättslagen 1950:596.

Detta måste rimligtvis innebära att lokala sedvänjor på fiskets område i andra situationer inte accepteras. Den nya fiskelagen 1993:787 som trätt ikraft 1.1.1994 har de angivna bestämmelserna som övergångsbestämmelser men det innebär ingen förändring av det sagda.

I äldre fastighetsrätt återfinns bestämmelser om sedvanerätt i ett fall i reglerna om sol- eller tegskifte i 12 kap 1 § byggningsbalken - "allt som varje landsorts gamla sed är att mäta och räkna". Den bestämmelsen togs bort i samband med tillkomsten av 1926 års jorddelningslag, NJA II 1927 s 11. En motsvarighet fanns dock i jorddelningslagens avsnitt om delningsgrund vid skifte som bl. a. hänvisade till sedvänja i orten, 9 kap 1 § 2 st. Jämför NJA II 1926 s 486 och Åke Holmbäck, kompendier i speciell privaträtt, del I, sid. 203. Bestämmelsen försvann när jorddelningslagen ersattes av fastighetsbildningslagen, 1970:988.

En genomgång av registren till samtliga årgångar av NJA ger besked att det endast finns ett fåtal fall om sedvana refererade. De handlar i några fall om fiskerätt enligt den lagstadgade regeln om sedvanerätt och kan i övrigt, med ett undantag, föras till kategorin allmän förmögenhetsrätt. Detta undantag är det enda fall som domstolarna, enligt NJA som källa, kommit in på området sedvänja inom fastighetsrätten. Det är NJA 1958 s

659 - i registret dock inte upptaget under order sedvänja utan under "Dalarna". En förkortad version av detta referat har gjorts av professor Malmström i SvJT 1965 s 661. Rättsfallet berörde fäbodstället Gnetbo i Ols socken i Nedansiljans domsaga i Dalarna. Av referatet framgår att tvisten och rättsfrågan gällde det inte ovanliga förhållandet i Dalarna att vid arvskifte i äldre tid hus och jord inte alltid följdes åt utan kom att hamna på olika ägare. HD vägrade godta detta bruk som en rättssedvänja. En genomgång av sakregistren till de vanligaste läroböckerna och handböckerna inom ämnet svensk fastighetsrätt ger besked om att det inte någonstans, bortsett från fiskerätten som jag tidigare nämnt, finns någon hänvisning till sedvana, gammal sed, landssed, sedvanerätt eller dylikt.

Allemansrätten som torde höra hemma inom fastighetsrätten brukar anföras som exempel på sedvanerätt. Allemansrättens huvudsakliga innehåll regleras dock i första hand av 8 kap 11 § och 12 kap brottsbalken. Allemansrätten är omnämnd i 1 § naturvårdslagen, dock utan att där erhålla någon närmare precisering. Möjligen kan därutöver sägas att den kompletteras av andra rättskällor och bland dem sedvanerätt. Se vidare Ljungman-Stjernqvist, Den rättsliga kontrollen över mark och vatten, del II, kapitel 32 och Bertil Bengtsson, Allemansrätt och markägarskydd, 1966, sid. 26. Lagstiftaren har genom århundradena lagt ned en mycket stor möda på att göra fastighetsrätten

heltäckande. Man torde kunna säga att allemansrätten till den del den kan sägas utgöras av sedvanerätt är undantaget som bekräftar regeln - nämligen att fastighetsrätten egentligen inte ger utrymme för sedvanerätt. Skillnaden i lagstiftarens ambition då det gäller fastighetsrätt och den allmänna förmögenhetsrätten är markant och framträder med all tydlighet t ex vid en jämförelse av regelsystemet för saklega - lån, hyra och upplåtelse till nyttjande - där fastighetsrätten erbjuder ca 350 lagregler medan det för lån av lös sak endast finns en lagregel som också är gammal och kvarstår från 1734 års lag, nämligen handelsbalken 13:2 "leger man tvem ett; behåller den som först hyrde efter vad den senare mera utlovat haver etc".

Sammanfattningsvis gäller att sedvana som självständig grund vid sidan om 1886 års lag med dess efterföljare inte går för sig. Under inga förhållanden kan, med hänsyn till den lagstiftningstradition som finns inom fastighetsrätten, godkännas en sedvana som rättslig grund på det innehåll som samebyarna fört fram.

Koncept till

PLÄDERING I RENBETESMÅLET–

TIDEN INTILL 1886

1.	Allmänt om tvisten.....	1
2.	Förhistorien.....	9
3.	Den arkeologiska vetenskapen.....	10
4.	Den språkvetenskapliga forskningen.....	15
5.	Den historiska vetenskapen.....	17
6.	Bakgrunden till Helags Lappskattefjäll och dess renbetesmarker...	22
7.	Bakgrunden till Särvfjället och dess renbetestrakter.....	29
8.	Bakgrunden till Rutfjällets och Grönfjällets lappskatteländ.....	35
9.	Var Härjedalens kommuns socknar befolkade då samerna började med renskötsel?.....	47
10	Särskild rätt till bete på böndernas marker p g a 1751 års kodicill.....	53
11.	Förekomst av faktiskt renbete.....	55
12.	Fick bete ske utanför skattefjäll?.....	62
13.	Utanförskapet.....	70
14.	Särskilt om påståendet att de skrivna källorna inget säger om samerna.....	73
15.	Antalet samer och var dessa uppehöll sig.....	75
16.	Samebyarna påstår att det för denna tid inte funnits någon äganderätt.....	80
17.	Särskilt om rätten till vinterbete och avvitrningen.....	84

Koncept till

PLÄDERING I RENBETESMÅLET–

TIDEN INTILL 1886

1. Allmänt om tvisten

Fanns det trakter i Härjedalen utanför lappskattefjällen och lappskattelanden på vilka det 1886 bedrivits renbete av ålder?

Fastighetsägarna har i målet presenterat en omfattande utredning verifierad med källmaterial som visar att det vid tillkomsten av 1886 års lag inte förekommit något renbete på de omstämda fastigheterna.

Samebyarna har i målet påstått att renbete har generellt skett vintertid utanför lappskattefjällen och lappskattelanden samt att sådana trakter varå renbete skett funnits allmänt över hela Härjedalen och Härjedalens kommun. Dock utan att förete ett enda bevis i form av källmaterial. Samebyarna har inte bemött och inte heller bestritt markägarnas redovisade källmaterial från avvittringen och tiden dessförinnan om var det förekommit renbete. Inte ens har de påstått förekomst av faktiskt renbete utan de har nöjt sig med att utgå ifrån att det måste ha varit på det viset att renbete skett. Och

detta på grund av, som de säger, att samerna tidigt, redan under järnåldern funnits i Härjedalen och att de då som en naturlig följd av utvecklingen startat med tamrenskötsel under 1600-talet samtidigt som samerna inom lappmarken övergick från fångstfolk till renskötsel och nomadism. Ur sitt skrivna inledningsanförande framförde samebyarna en viktig uppgift om bakgrunden till tvisten. De sade att då samerna började med tamrenskötsel på 1600 talet så tog denna näringsform i anspråk mycket stora arealer. Vid den tiden var Härjedalen sedan länge bebyggt. Beskedet om behov av ianspråktagande av stora arealer kan spåras till den början på renskötsel och försök till att komma in på böndernas marker som kan redovisas i de tvister som uppstod i norra Härjedalen, Storsjö kapellag, mellan bönder och samer under 1700 talet. Samebyarnas uppgift att den på 1600-talet påbörjade renskötseln tog i anspråk stora arealer, tydligen i Härjedalens kommun, måste sättas i sitt sammanhang. Det är självklart att denna näringsform inte per omgående växte till den omfattning den har idag och som var och en sameby inledningsvis redovisat muntligt och i markanvändningsplaner. Samernas etablering av renskötsel har haft olika utvecklingsfaser. Tamrenskötsel följdes av övergång från halvnomadism till helnomadism. Tamrenskötseln bedrevs till åtminstone till 1900-talets början i intensiv form och därefter i extensiv form. Problem följde med den första rennäringslagen bl.a

pga den kollektivisering som skedde med stora samebyar såsom Åre-Storsjö.

Att samer tidigt, förhistorisk tid, funnits i Härjedalen har samebyarna försökt bevisa genom arkeologiska utlåtanden och språkforskning. Den historiska tiden, i detta fall 1600 talet och därefter, har samerna menat inte blivit dokumenterad vad gäller närvaro av renskötande samer i Härjedalen. Samebyarnas bevisning har utgått ifrån att "utanförskapet" varit en bidragande orsak och fört särskild bevisning i den delen samt påstått att samerna bedrivit renskötsel över hela Härjedalen under tiden 1600-1886 utan att ge några spår i historien. Det i målet av fastighetsägarna presenterade källmaterialet om bakgrunden till samernas skattefjäll och renbetestrakter och avvittringen med mängder av uppgifter om vart renbete skett har samebyarna vare sig bemött eller bestritt. Samebyarna har uppenbart velat bortse från dessa för deras talan besvärande fakta.

Nu i Hovrätten har dock samebyarna framfört att de av fastighetsägarna åberopade utredningarna av Valfrid Larsson och dennes utredningsmaterial om samernas renbetestrakter är så omfattande, - 10 hyllmeter, vilket i och för sig är överdrivet - att det inte är möjligt att ta del av det hela. Vidare att det säkert i det stora materialet finns ytterligare besked än de som fastighetsägarna

presenterat i målet. Besked som visar på att renbete skett mera allmänt. Detta är fel och detta resonemang går inte alls ihop med samebyarnas påstående att det saknas historiska uppgifter om samerna.

Denna sedvanerättsprocess utgör en motpol till den stora processen på 1970-talet, skattefjällsmålet. I den processen stämde ett antal samer samt samebyar i alternativa yrkanden svenska staten på bättre rätt till - eller med andra ord äganderätt till - ett antal skattefjäll i Jämtland, inom Hothagen, Frostviken och Offerdal. I den processen förde båda parter in en ofantlig mängd historiskt källmaterial. Samerna inte minst. Samerna förlitade sig i detta mål just på det historiska källmaterialet. Alltså tvärtom mot i denna renbetesprocess.

Skattefjällsmålet utgör en motpol till denna renbetesprocess även i sakfrågan som tvisten rör. Med stöd av den historiska vetenskapen, bl a Prawitz, liksom språkvetenskapen genom professor Bergsland, framförde sameparterna i skattefjällsmålet att de renskötande samerna hållit sig inom sina skattefjäll till åtminstone på 1600-talet, då som först nomadisering började, och väl hävdad dessas gränser mot utomstående. Detta naturligtvis för att påvisa ett sådant fullständigt besittningstagande som erfordras för äganderätt till

skattefjällen - ett besittningstagande motsvarande skattebondens med hans skattemannarätt. I denna sedvanerättsprocess är samebyarnas talan istället att besittning till mark före 1779 inte gick att freda.

Vidare att betesrätten inte alls exklusivt gällt inom skattefjällen utan att samerna haft rätt till och också betat med ren utanför skattefjällen och tydligen generellt över allt. Samebyarna begränsar sig till att denna påstådda generella faktiska utövning av bete gällt vintertiden.

Samebyarnas talan är likartad i denna sedvanerättsprocess och skattefjällsmålet så långt att i båda fallen sameparterna hävdar en tidigt närvaro av renskötande samer i Härjedalen. I skattefjällsmålet för att påvisa ett tidigt besittningstagande till skattefjällen. I denna sedvanerättsprocess för att påvisa att renskötsel har förekommit tidigt och före det att Härjedalen befolkats och uppodlats av bönder.

Frågan om när samerna kom till Härjedalen är därför aktuell i båda målen. En viktig följdfråga i båda målen är också vid vilken tid som samerna började med renskötsel och sålunda renbete genom tamrenskötsel överhuvudtaget kom ifråga. I skattefjällsmålet kom HD, sid 193 och 194 NJA 1981:1, fram till att samer fanns inom det då omstämda området i norra och mellersta Jämtland, skattefjällen inom Frostviken, Hothagen och Offerdals samebyars renbetesfjäll, först i slutet på 1500-talet. Övergången från jägarfolk till renskötsel med

hjordar av tamren som följdes av samerna bedömde HD på sid 194, tredje stycket, ha skett under 1600-talet och 1700-talets första decennier i Lappland och därefter i för rennärningen mer perifera områden som Jämtland. Sameparterna hävdade att övergången till renskötsel och nomadism i Jämtland skedde under perioden 1600-1650, NJA 1981:1, sid 194, andra stycket. HD konstaterade att detta var för tidigt och att denna utveckling kom först på 1700-talet. HD konstaterade också att samerna i norra Jämtland varit få till antalet liksom antalet renar för att kunna ha i besittning tagit de stora fjällområdena under sagda tid. HD:s tidsbestämning av när tamrenskötsel började överensstämmer också med fastighetsägarnas utredning i målet.

I denna sedvanerättsprocess är HD:s ställningstaganden av betydelse. Att samerna sent kom till norra Jämtland, först i slutet av 1500-talet överensstämmer med fastighetsägarnas talan i målet. Fastighetsägarna menar att skattefjällsmålet stödjer deras utredning i målet som i sig visar att samerna först omkring 1650 kom till norra Härjedalen, Helags och Flatruet, och att samerna Tomas Jonsson och Mårten Jonsson som hos Landshövding Strijk 1646 presenterade ett frihetsbrev och som något år senare återfinns i jordeboken för Kalls socken var de första samer som från norr kom till södra Jämtland respektive gränsen mellan Härjedalen och Jämt-

land. Skattefjällsmålet stödjer också fastighetsägarnas talan och utredning att samerna under 1600- och 1700-talen varit få till antalet, liksom det antal renar som hölls. Mot HD:s bedömning att det ringa antalet samer och ren inte kunde i besittning ha tagit fjällområdena i norra Jämtland framstår också samebyarnas i detta mål förda talan som märklig då de menar att det på böndernas marker i bolbyarna i Härjedalen varit möjligt att beta med ren vintertid. Vid denna tid, för tamrenskötselns start, var de i målet berörda socknarna sedan flera århundraden uppodlade och konkurrensen om marken stor.

Huvudnäringen för bönderna i Härjedalen var köttproduktion. Genom att sälja kött skaffade sig Härjedalingen varor utifrån. De renskötande samerna som först fanns i Härjedalen höll till norr om Ljusnedals allmänning inom Helags fjällområde. Detta visar fastighetsägarnas utredning i målet liksom också att samerna där under 1700-talet var få till antalet och att antalet tamren var ringa.

Inga som helst besked finns om renskötande samer inom andra områden i Härjedalen. Under den senare delen av 1700-talet uppträder en renskötande same längre ner längs fjällen vid riksgränsen mot Norge och framställer anspråk på att få ränta Rutfjället beläget direkt på riksgränsen. Han får inte tillstånd. En same som förklarar sig vara den förste i området får en kortare tid en upplåtelse av Lofsdalens byamän att nyttja vissa marker men blir bortkörd efter protester från angränsande byar. Något fotfäste söder om Ljusnan får inte

samerna förrän Rutfjällets lappskatteländ avgränsas vid avvitrningen. Vid Helags ökar under 1700-talets senare del antalet samer och de börjar familjevis hålla större renfloccar, dock i en intensiv renskötsel. Efter tvister med Messlinge, Storsjö och Ljungdalens byar samt med ägaren till Ljusnedals allmänning utvidgas skattefjällen där successivt. Mittådalens, Skärvaxdalens och Ljungris skattefjäll tillkommer. Några renskötande samer på andra platser fanns inte. Det visar utredningen i målet.

Att dessa samer som höll till i fjällen skulle ha haft möjlighet att beta med ren vintertid på bolbyarna i Härjedalen är otroligt. För de små renfloccar de hade fanns bete inom korta avstånd inom skattefjällen där det också fanns mossor eller renlav. Allt detta ger fastighetsägarnas utredning besked om. Fastighetsägarnas utredning visar också att samerna inte gavs tillfälle att låta renarna beta på böndernas marker. Vidare att det kontinuerligt förekom gränstvister mellan de renskötande samerna och bönderna och att dessa följde i spåren på samernas utbredning söderut längs fjällkedjan vid riksgränsen. Tvisterna visar att bönderna inte godtog renbete på sina marker, byskogen och avradslanden.

2. Förhistorien.

Samebyarna har åberopat arkeologisk vetenskap och språkforskning för att påvisa tidig närvaro av samer i Härjedalen. Fastighetsägarnas motbevisning visar att samebyarna inte har belägg för sin talan.

Vidare gäller att förekomst av samer under tiden före det att samerna började med renskötsel på 1700-talet, eller om detta skulle ha skett på 1600-talet som samebyarna vill förmena, egentligen inte är av betydelse för frågan om sedvanerätt eller hävd till renbete. Något hävdgrundande nyttjande för sedvanerätt kan naturligtvis inte uppkomma förrän det att renbete genom tamrenskötsel förekommer.

Arkeologisk vetenskap och frågan om vem som var först har trots detta blivit en stor fråga från samebyarnas sida i detta mål.

Fastighetsägarna uppfattar att detta hänför sig till att samebyarna säger sig underkänna de historiska källorna. Nämligen så att samebyarna med stöd av arkeologi och språkforskning försöker visa tidig förekomst av samer som sedan, som samebyarna påstår, funnits under den historiska tiden och på 1600-talet påbörjat renskötsel men inte märkts i de historiska källorna. Förutom att fastighetsägarnas utredning till motbevisning av tidig förekomst av samer i Härjedalen motsäger detta menar fastighetsägarna att själva utgångspunkten för samebyarnas talan är fel. Samebyarna åberopar ju i själva verket

frånvaron av bevis till stöd för att renbete skett på böndernas marker inom Härjedalens kommun av ålder 1886. Detta är under alla förhållanden en mycket svag bevisföring särskilt då bevisningen åberopas i försök att påvisa en föreliggande rättighet i de omstämda fastigheterna.

Att de historiska källorna inte alls tiger i frågan visar också det stora materialet i målet och särskilt uppgifterna om det sedvannerättsbete som skett i norra Jämtland och norr därom.

3. Den arkeologiska vetenskapen

Den förhistoriska delen av samebyarnas bevisföring utgår från att arkeologen, docenten Inger Zachrisson i sju punkter, a-f, skulle ha bevisat att samerna och deras förfäder ända sedan tidig förhistorisk tid bebott hela Norrland ner till den s k norrlandsgränsen och att denna samiska kultur fortlevat till medeltidens utgång. Renen skall ha haft en plats i denna samiska kultur. Detta anges vara arkeologins nuvarande vetenskapliga ståndpunkt rörande samerna i Härjedalen under äldre tid.

Detta är fel och alla punkterna har kunnat motbevisas och avvisas genom professor Evert Baudous utlåtanden. Baudou har påvisat

svagheter i Zachrissons utlåtanden som kan sammanfattas enligt följande.

Arkeologins karaktär

Zachrissons försök till bevisning utgår från att arkeologin kan ge säkra och odisputabla resultat ända tillbaka till tidig förhistorisk tid. I Norrland betyder det tillbaka till ca 7000 f Kr. Baudou har lätt kunnat visa att denna grundförutsättning inte gäller. Redan därmed faller Zachrissons bevisföring.

Den arkeologiska forskningen bygger på fynd och fornlämningar, naturvetenskapliga undersökningar och tolkningar av källmaterialet. Nya arkeologiska upptäckter kommer slag i slag, i synnerhet i ett område som Norrland där den arkeologiska forskningen började senare än längre söderut i landet och ännu ligger långt efter södra Sverige i omfattning. Tolkningarna av källmaterialet, som i huvudsak bygger på samhällsvetenskaplig teori, har sedan 1960-talet förändrats i snabb takt. Kunskapen om det forntida Norrland förändras alltså oavbrutet. Mycket av kunskapen från 1970-talet gäller inte längre. Men kunskapen är inte jämnt fördelad. En del resultat är bättre underbyggda än andra och sannolikare. De arkeologiska resultaten är mer eller mindre sannolika bortsett från rena självklarheter, t ex att människor bott i Norrland under

fortiden. Men inför frågan, vilka människor, kan arkeologerna inte ge annat än mer eller mindre sannolika svar. Dessa svar kan alltså förändras med den framtida forskningen. Ofta kan arkeologerna inte ge något svar. Vilka människor bodde i Norrland för omkring 9000 år sedan? Våra nutida etniska begrepp gäller inte och frågan måste förbli obesvarad. Det mycket skiftande materialet från olika tider tyder på att många olika folkgrupper levt i Norrland under forntiden liksom i södra Sverige.

Definition av etnicitet

För att komma vidare med det etniska problemet måste man arbeta med definition av etnicitet. Zachrisson jämför en arkeologisk uppdelning med etniska grupper. "Fångstfolket" är samer, odlarna är nordbor (germaner). Denna ytterst förenklade dualistiska kultursyn kan inte accepteras. De naturvetenskapliga undersökningarna och Riksantikvarieämbetets nya fornminnesinventeringar i Norrland har visat att under järnåldern förekom mycket skiftande näringar både i den typiska odlingsbygden och i det s.k. fångstlandet. Detta innebär att Zachrisson saknar en grundläggande definition att bygga vidare på. Hon har inte heller nämnt den omfattande nya diskussionen om etnicitet och kulturell identitet och inte att den s.k. kulturdualismen avvisas i modern forskning.

Zachrissons metodik

Zachrissons metod går ut på att hänvisa till och söka stöd i äldre arkeologisk litteratur. Hon räknar upp många arkeologer men sätter inte in deras uppgifter i sitt forskningshistoriska sammanhang. Meningar från 1970-talet framföres kritiklöst som dagens sanningar om de passar i sammanhanget. Zachrisson diskuterar inte argument utan framför forskarnamn. Ibland övertolkar hon andra forskares resultat genom att lägga till en tolkning som de inte framfört. Flera forskare har talat om motsatsen mellan två arkeologiska grupper. Hos Zachrisson görs tillägget att detta innebär en etnisk skillnad. Det finns också exempel på att hon förvanskar andra forskare resultat genom att lägga in nära nog motsatt mening mot vad de verkligen skrivit. Detta gäller särskilt Forsbergs resultat. I andra fall lägger hon fram resultat som är lösryckta ur sitt sammanhang vilket kan göra hennes framställning vilseledande. Inga av hennes uppgifter kan godtas utan en noggrann granskning.

Kontinuitet

Frågor om sammanhang i tid och fyndmaterialets karaktär är avgörande om man skall kunna följa en företeelse tillbaka eller framåt i tid. Den centrala arkeologiska punkten i detta mål är gravfältet och boplatsen vid Vivallen i Härjedalen. De osteologiska och odontologiska bestämningarna har visat att bland de begravda finns

anatomiskt sett en blandning av samer och nordbor. Den främsta näringen antas ha varit renjakt. Renskötsel kan inte påvisas. Om denna bosättning eventuellt skall ha någon betydelse i målet måste man finna kontinuitet fram till 1600-talets historiska uppgifter om samer i Härjedalen. Den nya fornminnesinventeringen i Tännäs utgår från att de funna lämningarna är samiska utan att problemet med de etniska bestämningarna diskuterats. Enkla härdar eller kokgropar kan inte bestämmas till sin etnicitet eller kulturella identitet i ett område där det finns spår av grupper med olika identitet. Några härdar som C 14-daterats till vikingatid och medeltid saknar fynd som knyter an till Vivallen. En arkeologisk kontinuitet mellan Vivallens befolkning och den samiska befolkningen som är känd i 1600-talets dokument kan inte påvisats.

Representativitet

Fynden på Vivallen kan inte användas för att bevisa att samer bodde i hela Härjedalen under vikingatiden. Andra fynd och utgrävningar från 1990-talet tyder istället på en utbredd nordisk bebyggelse. Den nya ortnamnsforskningen, som inte är nämnd av Zachrisson, tyder liksom de arkeologiska fynden på nordisk bosättning i Mellannorrlands inland från omkring Kr.f. Inga slutsatser om samernas eventuella utbredning i hela Härjedalen kan dras från utgrävningen på Vivallen. Andra fynd och fornlämningar som

Zachrisson hänvisar till kan inte visas vara samiska.

Sammanfattningsvis gäller:

Tolkningsproblemens svårighet har inte diskuterats av Zachrisson.

Den arkeologiska forskningens sannolikhetskaraktär har inte beaktats av Zachrisson.

Etnicitet kan inte bestämmas så som Zachrisson försöker.

En kritisk hållning till den tidigare arkeologiska forskningen saknas hos Zachrisson.

Ibland gör Zachrisson missvisande övertolkningar.

Den nya, relevanta forskningen och dess resultat saknas ofta hos Zachrisson.

Det vikingatida Vivaldens kontinuitet framåt och bakåt i tid har inte bevisats.

Därmed kan alla punkterna a-f i Zachrissons utlåtanden avvisas.

Punkterna saknar stöd i aktuell arkeologisk forskning.

4. Den språkvetenskapliga forskningen

Den språkvetenskapliga forskningen ger inga säkra besked. Ett grundläggande problem är att få fram säkra dateringar. Professor Bergslands utlåtanden har från fastighetsägarna bemötts i skrivna

inlagor och jag hänvisar till den argumentering som där framförts. Professor Gösta Holms språkvetenskapliga uppsats, aktbil 1071, visar på stora brister i Bergslands forskningsarbete. Bergsland har dragit vittgående slutsatser särskilt beträffande Särvfjället - Sarf - Saris. Han har därvid byggt sitt resonemang på en av Hedræus kartor. Om han använt Kristinekartan skulle hans teori inte hålla. Att Särvfjället inte varit lappskattefjäll är också visat av fastighetsägarna. Jag återkommer till detta (p 7). Bergslands utlåtanden kan därefter inte utgöra något stöd för att på språkvetenskaplig väg visa att samer tidigt kommit till Härjedalen. Bergslands överdrifter i fråga om betydelsen av att samer eventuellt förekommit på, som han tolkar det, Särvfjället och som han säger - detta skulle visa att samer haft legal rätt att beta med ren söder om Särvfjället förstärker intrycket av brister i Bergslands utlåtande. Till Bergslands överdrifter får också föras hans utlåtande om rättsverkningarna av 1751 års kodicill. Bergslands överdrifter ger besked om att han är så engagerad i saken att hans utlåtande inte kan vinna tilltro. Bergsland ingav i skattefjällsmålet, där han anlätades av sameparterna, ett imponerande källmaterial om samernas gamla historia i Jämtland/Härjedalen. Att han i detta mål inte bemött fastighetsägarnas källmaterial, aktbil 808 m fl, kan bara tolkas så att han saknar motargument.

5. Den historiska vetenskapen

--Professor Kjell Haarstads utlåtanden och bok ger med stöd av ett mycket omfattande och väldokumenterat källmaterial ett övertygande besked från den historiska forskningen att samerna inte kom så långt söderut som till gränsen mellan Härjedalen och Jämtland förrän på 1600-talet. Haarstad redovisar att Skarsfjället, Helags och Flatruet under 1600-talets sista hälft blev skattelagt från landshövdingen i Jämtland. Han visar på att samerna genom landshövding Ivar Nilssons resolution förbjöds att vara i Härjedalen och att de samer som har hållit till i Helagsfjällen flyttade bort. Vidare att den förste samens som fick Helags som skattefjäll var Jonas Andersson efter beslut på tinget i Hede 1720. Detta stämmer också överens med de uppgifter som finns i jordeboken från 1741. Med hänvisning till sin bok ger Kjell Haarstad i sin utredning, aktbil. 808, sid 1-7, mycket ingående och väl verifierade besked. Den styrker en framryckning från norr söder ut. Han uppmärksammar på att det efter samens Mårten Jonsson på 1600-talets mitt var ett uppehåll till slutet på 1600-talet. Hans historiebeskrivning om samers nedvandrande från lappmarken och någon gång på 1500-talet komma till norra Jämtland stämmer också med HD:s slutsatser i skattefjällsmålet. Att samerna på 1700-talets början eller 1600-talets slut fanns i norska Tydal i höjd med Helags-

fjället överensstämmer med de besked som ges i fastighetsägarnas utredningsmaterial. Det var vid denna tid som samerna började att nyttja fjälltrakterna vid Helags mot norska gränsen och som senare blev skattefjällen Helags-Mittådalen, Ljungris och Skärvagsdalen. Haarstad har fått god renommé för sin bok, bl a den mycket uppskattande recensionen av professor Sven Lundkvist (aktbil 1044). Den kritik som kommit från Anders Lööv genom utlåtanden och förhör är i sak tunn. Att Lööv har en egen personlig uppfattning döljer han inte. Som bevis räknas dock bara underbyggda vetenskapliga resonemang. Mot Haarstads mycket omfattande källforskning har Lööv ingen egen forskning och har egentligen i sak bara framfört kritik mot källmaterialet på några få punkter. Han framförde källkritik mot uppgifterna tagna från Peter Snittlers uppdrag att klarlägga gränsen mellan hedmark och till finnmark och där upptagna vittnesförhör. Något annat belägg för sin kritik än att man inte helt kunde lita på Snittler hade inte Lööv. Då Lööv och Haarstad hördes mot varandra kunde Haarstad på ett mycket trovärdigt sätt avvisa Löövs försök till kritik mot Haarstads användning av källorna. Resultatet är detsamma i de skriftliga utlåtandena, i vilka de båda vid ett flertal tillfällen bemött varandra. Lööv har heller inte vid något tillfälle framfört någon uppgift hänförlig till det omstämda området som skulle tyda på en tidig närvaro av samer där och som skulle motsäga fastighetsägarnas

talan. Lööv har istället, med diagram, visat att antalet samer var litet och att antalet samer var betydligt större i Jämtland och särskilt i norra Jämtland under 1700-talet. Löövs tal om mörkertal i kyrkoböckerna har han inte visat något som helst fog för. Lööv uppgav sig ha gjort en genomgång eller, som det tycktes, höll på att göra en genomgång av kyrkoböckerna. Han presenterade inget resultat. Lööv framförde att folkmängden i Härjedalen var liten och han framför att han tror på möjligheten av en samexistens mellan bönder och samer i ett samutnyttjande av marken. Mot detta står Löövs egna uppgifter att samerna inom Härjedalen varit en minoritet och också Sjölin's uppgifter i målet att samerna i Härjedalen varit en minoritet och haft problem att göra sin rätt gällande eftersom trakterna i Härjedalen var så mycket mer befolkade än fjällen norröver. Att samerna haft sina renbetestrakter klart skilda från böndernas marker har fastighetsägarna visat.

Haarstad har om än som han sade vid förhöret inte källforskat inom Härjedalen ändock mycket grundligt tagit del av och i sin bok redovisat en total genomgång av det han kallar sekundära källor alltså vad den historiska vetenskapen i skrifter meddelat samt tidskrifter och utredningsmaterial bl a från skattefjällsmålet. Hans besked i boken om Härjedalen och att samerna kom sent dit bör vinna förtroende. Likväl som hans besked i skriftligt utlåtande att

historiskt sett det inte finns grund för att hävda att samernas bruk av fjällen i Härjedalen intill ca 1880 sträckte sig utanför skattefjällen.

KB Wiklunds skrift 'Hur länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?', aktbil 949, samt Janrik Bromés skrifter 'I Jämtland-Härjedalens historia' andra delen och tredje delen, aktbil 947 och 948, ger också entydiga besked att samerna först sent kommit till Härjedalen. Båda författarna har väl verifierat sina ståndpunkter. Jag vill särskilt i detta sammanhang åter understryka det Janrik Bromé skriver på sid 34 och 35 i aktbil 947 om Jämtland och Härjedalen "Medan lapparna sålunda vid mitten av 1500-talet huvudsakligen torde ha uppehållit sig inom provinsens nordligaste fjällområden trängde en del av dem under de följande decennierna så småningom längre söderut." Han omnämner att en samefamilj som 1652 uppehöll sig i fjällen ovanför Ljungdalen och som blev mördad och han skriver: "Och att denna lappfamilj inte var den enda som då var bosatt inom Härjedalen framgår av den s k västernorrländska kommissionens protokoll från sammanträden i Rödön i februari 1670 enligt vilket befallningsmannen i Härjedalen meddelade att inga lappar numera funnus inom provinsen. De som förut funnis där hade, heter det, flyttat bort sedan den nämnde lappfamiljen blivit mördad." Dessa citat visar att Bromé, som mycket erkänd historiker, kommit till slutsatsen att samerna sent kommit till Härjedalen

norrifrån. Källmaterialet i form av den västernorrländska kommissionens protokoll utgör ett starkt bevis för att det 1670 inte fanns samer ens i norra delen av Härjedalen.

Mot allt detta har samebyarna bara åberopat frånvaron av uppgifter om samerna.

Fastighetsägarna har för denna period redovisat ett mycket omfattande källmaterial, aktbil 808 m fl. Material som visar att samerna först sent omkring 1650 började komma norrifrån i Härjedalen och att de då inte hade rätt att med ren beta kronans mark utan tillstånd och ränta samt ej heller böndernas marker och att så heller inte skedde annat än i vissa fall i gränstrakterna till av samerna skattade fjäll samt att detta bete då orsakade protester och rättsliga processer. Fastighetsägarna har visat att bönderna i de till skattefjällen och skatteländen närbelägna och angränsande byarna väl fredat sina marker och inte utan avtal tålt renbete någon del av året.

Det har sålunda inte förekommit något renbete inom de byar som är belägna angränsande till skattefjällen. Inom Storsjö socken var skattefjällen - Skärvagsdalen, Mittådalen och Ljungris (vari även ingår Flatru, det norra, Skarsfjället, m fl) senare benämnda Helags. Dessa angränsade till byar i Härjedalen belägna öster om

skattefjällen inom Storsjö socken - Messlingen, Storsjö och Ljungdalen - och i söder mot Ljusnedals allmänning. Byarna och allmänningen fredades från renbete även om bruksägaren i vissa fall upplät renbete åt samerna som arbetade med körslor åt Ljusnedals bruk.

6. Bakgrunden till Helags Lappskattefjäll och dess renbetesmarker (avvittringskarta Storsjö socken, aktbil 921, och Tännäs socken, aktbil 922)

Fastighetsägarnas utredning ger besked om gränser och om att samer och bönder höll sina näringar väl åtskilda. Fastighetsägarnas utredning visar att dessa skattefjälls marker, innan de upplåtits till samer, till övervägande del nyttjats av byamännen. Exempelvis visas i utredningsmaterialet att bönderna i Storsjön och Ljungdalen före samerna nyttjade vallar i Skärvagsdalen. I Ljusnedals allmänning ingick så sent som vid 1819 års avvittringsförsök (se aktbil 872 samt kartan) Mittådalen. Vid avvittringen tillades detta skattefjäll marker som bönderna tidigare betalt avrad för. Fastighetsägarna har i den utredning de företett (aktbil 808 m fl) redovisat fullständigt källmaterial från avvittringen på 1840- och 50-talet. Denna utredning har redovisat vilka samer som fanns inom respektive skattefjäll, hur många renar de hade och att de deltagit vid

avvittringen

Mittådalen skattefjäll. Utan att gränserna blev på kartan uppdragna mellan skattefjällen inom Storsjö; Mittådalen, Skärvagsdalen och Ljungris, avgränsades Mittådalen att omfatta västra och östra Stölje, en del av Flatru (norra delen), stora och lilla Axhögarna, Mittåstötarna, Mittåkläpparna, östra Skärvagsvålen och Skarsfjället.

Skärvagsdalen avgränsades att omfatta Gröndörfjället, Höghögfjället, östra Skärvagsvålen, Flatru, yttre Skärvagsvålen, Särfvålen, västra och östra Stölje, Högrenvålen, Skarsfjället och Helagsfjället.

Ljungris skattefjäll avgränsades till att bestå av en del av Lundöret, Sömmikkarivåla, Rinnsnäf, Orrknipparne, norra Ljungdalsberget, Husvål, Dunnsjöfjällen, Wargtjärnsstöt, Gröndörrsfjället, Helagsfjället och Skarsfjällen.

I fastighetsägarna utredningsmaterial har visats hur det i samband med avvittringen har klarlagts gränserna mellan skattefjällen och angränsande byar. Att skattefjällen då avgränsades berodde på att skattefjällsbrevet av år 1841 stadgade att en sådan avgränsning skulle ske i samband med avvittringen. Detta brev tillkom på begäran från samerna. Berörda grannbyar till de angivna

skattefjällen, sedemera betecknade som Helags skattefjäll, var inom Storsjö socken: Storsjö by, Ljungdalens by, Messlingens by och inom Tännäs socken: Ljusnedals allmänning. Det är av materialet visat att det vid avvitrningen inte förekom tvister om gränsen mot de angivna byarna dock mellan samerna och Ljusnedals allmänning. Vad först gäller åtskillnaden mot byarna så bör särskilt uppmärksammas de redan år 1767, den 8 juli, träffade överenskommelserna dels mellan Ljungdalens byamän och samerna och dels mellan Storsjö byamän och samerna. (Se aktbil 808 i slutet av flik 18 samt under flik 22.) Dessa i skrift redovisade överenskommelser påvisar att byamännen från Ljungdalen för sina boskap nyttjat Skärvagsvålen och även östra Höghögsvallen, alltså områden som vid avvitrningen kom att ligga mitt inom Helags skattefjäll. Uppgårelsen med Storsjö byamän visar att byamännen tidigare nyttjat Sarvvålen och trakterna väster om denna. Rättsfallet från Hede tingslags häradsrätt, domboken den 2 december 1754 (flik 19, aktbil 808) redovisar tvist mellan Jon Hansson i Messlingen och samerna Anders Jonsson och Olov Jonasson för att de sistlidna vinter satt sig med sina renar i Jon Hanssons bästa mosseskog på östra delen av Flatrufjället. I tingsrättens protokoll anges att Messlingebyn skulle ha gått enda fram till vägen mellan Ljusnedals bruk och Storsjöbyn. Alltså en betydande större del än det som kom att avgränsas vid avvitrningen. Denna del avstods då till Ljungris skattefjäll. Rättsfallet

den 29 november 1736 vid ordinarie laga ting i Hede tingslag uti Vemdalen (aktbil 824) vari Storsjö byamän förde talan mot samnen Jon Andersson angående intrång i deras avradsland Sarfvålen därför att denne med sina renar betat där ger besked att samnen Jon Andersson då inte ansåg att Sarfvålen ingick i hans trakt där han fick vara samt att intrång på Storsjö byamäns avradsland inte gick för sig med bete av ren. I domböckerna från 1700-talet finns ett mycket stort material som redovisar att samerna höll sig inom det senare bestämda området för Helags skattefjäll samt att samernas områden under denna tid tillväxte. I Gunnar Pravitz i målet åberopade utredning från skattefjällsmålet (aktbil 907), sid 257, redovisas det omnämnda rättsfallet av den 29 november 1736 och drar även Pravitz slutsatsen att det visar på att bönderna inte tålde och inte heller lagligen behövde tåla ett intrång på deras avradsland av betande renar. På sid 264 ff redovisar Pravitz tvister mellan skattefjäll och avradsland och att dessa förekom ofta. I denna redovisning bör särskilt uppmärksammas sid 267 och 268 och där samnen Johan Anderssons anspråk 1732 och 1733 samt Hede tingsrätts domen 11 juni 1734 vad gäller anspråk på Flatrun och Axhögen. Pravitz redovisar på sid 267 Hede häradsrätts dom 1731 om konkurrensen om Särvvålen. I den domen fastslog häradsrätten att Storsjö by skulle få området. Nu angivna domar återfinns också i aktbil 824, den redovisning av domar som fastighetsägarna ingivit. Förutom att

materialet ifråga, såväl domböckerna som Pravitz utredning, redovisar en tillväxt under 1700-talet av samernas område inom de senare vid avvittringen avsatta Helagsfjället visar också utredningen på en konkurrens mellan samerna och att det inte var tillåtet för andra samer än de som skattade fjället att driva rennäring inom skattefjället. Under flik 20 i aktbil 808 - utslag refererat i resolutionsbok 1812 nr 40, angående ansökan av samerna Hans Andersson och Anders Nilsson d ä m fl att få begagna fjälltrakterna ifrån Storsjön, Ljungdalens, Messlinge byars områden o s v redovisar med all tydlighet att samerna vid den tiden respekterade byarnas gränser och inte där hade något vinterbete. Anspråket var då att få ianspråka Skärvagsdalen och Mittådalen och området västerut till Ösjöbäcken och viss del av Gröndalen bort till Havtornsstöten vid riksgränsen. Anspråket gällde alltså marker väster och söder ut på kronomarken Ljusnedals allmänning. Vid avvittringen var det heller ingen tvist mellan samerna och byamännen utan gränsen godtogs.

Förhållandet var det motsatta när det gäller Ljusnedals allmänning. Ljusnedals allmänning gjorde anspråk, vilket framgår av 1819 års avvittringsförsök, aktbil 872, på att markerna ända upp till Helagsfjället skulle ingå i allmänningen. Samerna å sin sida gjorde, som nyss sagts, anspråk på att skattefjället skulle få omfatta markerna

söderut mot Axhögarna, Mittåkläpparna och även Gröndalen i viss mån. Utredningsmaterialet visar på otaliga tvister i den delen. Vid avvitrningen kom gränsen att bestämmas längre norrut än vad samerna önskade och samerna gick miste om sitt anspråk vad gäller Gröndalen. Grönfjället kom därför att avvitrtras som en egen fristående fjälltrakt. Av avvitrningshandlingarna framgår att såväl bruksanställda vid Ljusnedals bruk som bönder efter avvitrningen hade avradsland kvar under en övergångstid inom Helags skattefjäll. Helagssjöarna, Daddsjöarna m fl var upplåtna på avrad och dessa fick kvarstå ytterligare till dess att upplåtelsetiden gått ut. Förlikningsöverenskommelserna från 1767 liksom Hede tingsrätts utslag den 2 december 1754 (aktbil 808, flik 19) beträffande tvisten om vinterbete inom Flatruet visar med all tydlighet att det inte var godtaget att samerna med sina renar betade inom byarnas områden. Detta gällde också inom avradslanden. Förlikningsöverenskommelserna ger besked om att inget som helst renbete skulle ske inom byarnas områden. Detta påvisar också, som ett bra exempel, med all tydlighet att samebyarnas talan i detta mål om att det skulle ha förekommit sambruk inte är riktigt. Rättsfallet från Hede tingslags häradsrätt den 2 december 1754 ger också besked om den föreliggande konkurrensen. Det Jon Hansson i Messlingen reagerade mot var att detta var Messlingehemmanets bästa mossaland. Mossan, eller som det rätteligen ska heta laven, var för byamännen av stor

betydelse som foder till tamboskapen. Förlikningsöverenskommelsen 1767 med Ljungdalens byamän är intressant också på det viset att den ger besked om att ett visst gemensamt bruk skedde av Skärvagsdalen. I förlikningen ingick att bönderna skulle använda Skärvagsdalen för slätter ensamma under sommaren mot betalning till samerna. Detta är det undantag som finns om gemensamt bruk och det skedde mot betalning och enligt avtal. I södra delen av Skärvagsdalen skulle samerna allena råda och på den norra sidan mot bygränsen till Ljungdalens by som det anges "alles intet längre, ut".

Fastighetsägarnas utredning redovisar hur samerna under 1800-talets första del utvidgar sina anspråk inom det område som vid århundradets mitt, vid avvittringen, avsattes för de tre skattefjällen med samlingsnamnet Helags. Tillkomsten av Skärvagsdalens skattefjäll redovisas under bilaga 18 till aktbil 808. De ytterligare anspråken under 1800-talet under flik 20 och 21. Samerna framförde då anspråk på att få nyttja Lillfjället och Anåfjället inom Ljusnedals allmänning. Precis som de också gjorde vid avvittringen, varvid samerna deltog vid varje sammanträde, aktbil 808, inledande dokumentationen. Dessa fjäll skulle användas för vinterbete. Om sådan rätt funnits av sedvana eller eljest hade ju inte dessa anspråk behövt ställas vid upprepade tillfällen.

7. Bakgrunden till Särvfjället och dess renbetestrakter (avvittringskarta Hede socken, aktbil 928)

Hede häradsrätts dom av den 22 september 1685 under flik 22 i aktbil 808 ger besked att Särvsjöarna och skogen däromkring av ålder då vid tidpunkten för tingsrättens dom lytt och legat under Hede kyrkby. Det kan sägas att tingsrätten i den domen dömde en bonde från Vemdalen till böter för att han gjort intrång på denna mark. Det framgår av domen att byamännen behövde hela sitt område. Det anges att byn var fattig på tillgång av föda för djur. Det fanns alltså inte plats för ett nybygge. I fastighetsägarnas utredning (aktbil 808, flik 17 a, första delen, även aktilagerad som 873) ges en omfattande redovisning av f d överlantmätaren Valfrid Larsson om bakgrunden till Särvfjället och Henvålen. Sistnämnda område beläget norr om Särvfjället kom genom utvidgningen att ingå i Särvfjällets renbetesfjäll. Valfrid Larssons utlåtande på sid 6 i skriften är mycket väl dokumenterat av källmaterial och lyder "vad som sålunda förevarit bör utvisa att Särvfjället och Henvålen av gammalt varit under böndernas nyttning och inte ingått i något lappfjäll". Valfrid Larssons källor, bestående av domar och resolutionsbeslut, ger klart besked om att Särvvålen och skogstrakten däromkring och även Särvfjället samt Henvålen låg under Hede respektive Storsjö byar. – vidare framgår att så varit

fallet i urminnes tider med utgångspunkt från 1750 - och att de inte tålde något vinterbete där. Exempelvis ges beskedet i Hede häradsrätts dombok från den 15 mars 1755 att Hede byamän inte tålde intrång på Särvfjället då de inte kunna tillåta att lapparna vistas där vintertiden med deras rendjur emedan renarna förstöra all mossor som bönderna för sina kreatur hava högst av nöden. Detta besked föranleddes av ansökan från samer att få nyttja området. Någon rätt fanns då inte till vinterbete på Särvfjället. I Valfrid Larssons utlåtande redovisas hur sammen Anders Jonsson på 1750-talet framställde en anhållan om att under vintertiderna få nyttja Särvfjället och Särfdalens skogstrakt. I Hede tingslags häradsrätts dom 30 november 1754 omtalas att trakten ifråga Särvfjället med Särfdalens skogstrakt samt Gräfrun, Löfkläppen och Heinvålen (Henvålen) allenast avser den norra delen av fjället. Avvittlingskartan för Hede, aktbil 928, tillsammans med uppgifterna i domen ger besked om att Anders Jonssons anhållan gällde norra delen av Särvfjället och norr om där liggande trakter. Att Anders Jonssons anhållan då - liksom senare under 1760-talet och 1770-talet framställda anspråk på samma område från sammen Olov Jonasson - hänförde sig till marker som Hede och Storsjö byamän ansåg ingick i deras byar eller avradsland framgår med all tydlighet av de åberopade domarna. Även på 1790-talet redovisar Valfrid Larssons utlåtande hemställan från samerna att få nyttja dessa trakter och att

tillstånd inte lämnats. I avvittringsdokumentationen, sid 18, omnämnt beslut KB resolution den 15 oktober 1829, nr 86, se flik 21, visar på att tillstånd inte heller då lämnades för renbete på Särvfjället. Ansökan hade gjorts av lappordningsmannen Jan Andersson m fl att få med ren beta på Henvålen, Grafru och Särvfjället samt på Helagsfjäll, Skärvagsdalen och Särvålen. Tillstånd lämnades enbart för de tre sistnämnda fjällen. I samband med detta fall skrev samerna John Andersson samt Anders Nilsson och änkan Lucia Jonasdatter från Storsjöns fjälltrakter i brev till Kungl befallningshavande den 9 mars 1827 (se flik 21, aktbil 808) att de önskade få tillgång att beta fjälltrakterna Särvfjället, Henvålarne och Kraft ruhe. Som skäl angav de bl a "önskade vi undertecknade fattige fjällmän som äro här i trakten boende och till vinterbete för våra renar högst förlägne". Handlingen ger besked om att ännu inte tillstånd lämnats till renbete på Särvfjället men också att det var brist på vinterbete och att sådant inte gick att nyttja utan tillstånd. Inför avvittringen har kunnat konstateras att Särvfjället vid sammanträdet 1842 den 20 juli (se aktbil 808, flik 4) § 6 samerna anmält att de om vintertiden begagna Lillfjället och även det s k Särvfjället och de vill vara behållna vid detta. Vi har fått besked i det utredningsmaterial fastighetsägarna redovisat att Lillfjället var upplåtet av Ljusnedals allmännings innehavare. Då det gäller Särvfjället finns inget besked vad som hänt efter det att Kungl Maj:t år

1802 avslagit de anspråk som ställdes under 1700-talet samt Kungl befallningshavande avslagit ansökan den 15 oktober 1829, nr 86.

Tydligen var dock samerna vid Särvfjället vid avvitrningen. I fastighetsägarnas utredning, dokumentationen under första fliken aktbil 808, sid 2, anges att avrad för viss tid under vinterhalvåret utgått beträffande Särvfjället och att så anges i 1825 års jordebok.

Rätteligen anges i 1825 års jordebok avrad för Sarvvåls fjälltrakt, vilken är belägen nordväst om Särvfjället och så långt upp som där älven Sarvan tager sin början. Troligtvis hänför sig fjällallmogens anspråk i § 6 vid sammanträdet 1842 den 20 juli - på att vara bibehållna Särvfjället för vintertiden - att på samma sätt som för Lillfjället samerna under 1800-talets första hälft fått upplåtelse av Ljusnedalsbruk. Att samerna med sina renar var vid Särvfjället år 1851 framgår ju också av Elmins berättelse.

Av de vidhäftade avvitrningssammanträdena berörande Särvfjället (se aktbil 808, flik 5, sid 10 ff) framgår beslut att samerna för vinterbete med ren - första beslut fr o m januari och under vintern - skulle få flytta till Särvfjället. Det framgår med all tydlighet av beslutet att intrång inte fick göras på Hede kyrkby och Storsjö by. På sid 10 i det angivna materialet redovisas hur konsistorieombudet kommunister Sparrman stöttade samernas anspråk på att få använda Särvfjället. Särskilt skall läggas märke till att fråga var om bestämda

gränser. Sparrman sa att Hede pastorats boställes rätt på intet sätt förnärmades som Särvfjället med bestämde gränser avvitrades till vinterstamhåll för lapparnes rendjur. Det framgår också att kronobudet länsman Lund förenade sig med Sparrman om denna inställning till stöd för samerna. De angav dock att ett sådant tillerkännande av mark på Särvfjället skulle få ske bara på sådant sätt att det inte förnärmade Hedeböndernas slätter och betesnyttningar vid deras fåbodar intill fjället. Det bestämdes att flyttning inte skulle få ske förrän den 1 januari och att samerna sedan under vintertiden där utan åtal fick bo och vistas med sina renar och att det skulle åligga Hedebönderna som har sina slätter vid fjället att vid den tidpunkten på året ha avhämtat det bärgade foraget så att renarna inte skulle skada detta. Dessa besked i avvitringsprotokollen är klarläggande exempel på att vinterbete på intet sätt var tillåtet annat än på de marker som vid avvitrningen avgränsades för samerna och på Särvfjället var renbetet begränsat just till den tiden på året då vinterbete förekommer. Att samerna med det beslut som togs skulle ha haft rätt att vandra med sina renar utanför den avsatta delen av Särvfjället och vinterbeta även andra marker inom angränsande byar måste vara uteslutet. Att de i praktiken skulle ha utövat vinterbete före och efter avvitrningen är lika uteslutet.

På sid 13 under flik 5 i aktbil 808 har fastighetsägarna redovisat material om Särvfjällets lapptrakts omfattning vid avvitringsförslaget den 17 oktober 1853 samt för vilka som Särvfjället skulle vara tillgängligt. Där anges att det är samerna med deras renar inom Ljungris och Skärvagsdalen hörande till Storsjö kapellag som angavs vara i stort behov av att få nyttja Särvfjället. Det var desamma som före och vid avvitringen gjorde anspråk på Anå- och Lillfjället för vinterbete och som inte fick detta på grund av att Ljusnedals allmännings innehavare protesterade mot detta. Det skall läggas märke till att Särvfjället sålunda enbart avsattes till samerna i Skärvagsdalen och Ljungris skattefjäll. Samerna i Mittådalens skattefjäll ansågs tydligen ha tillräckligt med vinterbete i Mittådalen mellan Mittåstötarna. Det var alltså samerna i de längst mot väster belägna skattefjällen Ljungris och Skärvagsdalen som fick denna rätt till flyttning och de hade enligt 1825 års jordebok redan tidigare Särvvåls fjälltrakt. De kunde nu förflytta sig troligen längs älven Sarvans dalgång till Särvfjället. Någon rätt till intrång på byarnas marker gavs inte genom denna rätt till flyttning. Genom utvidgningen (se sid 4, dokumentationen i aktbil 808) på 1890-talets slut utökades Särvfjällets lappskattetrakt i söder med Rönningsås 1:1 m fl fastigheter, motsvarande 1.587 hektar, samt Henådalen 1:1 m fl fastigheter norr om Särvfjället, motsvarande 8.340 hektar. Genom sistnämnda tillägg kom Graftru, Henådalen och Löfkläppen att ingå i

Särvfjällets lappmarkstrakt - alltså de områden som samerna redan på 1700-talets slut ansökt om att få ränta men då fått avslag.

Fastighetsägarnas utredning ger sålunda klara besked om bakgrunden till Särvfjället. Att Särvfjället sedan mycket långt tillbaka, enligt källmaterial från 1600-talet, redan då av ålder nyttjats av Hedebönderna och att det inte varit ett gammalt skattefjäll. Detta motsäger också professor Bergslands utlåtande att Mårten Jonssons i Kalls sockens jordebok 1646 antecknade skattefjäll Sarf skulle vara liktydigt med Särvfjället. Utredningen ger besked att samerna inte nyttjat marker vare sig vinter eller sommar inom området förrän dess att samerna någon gång på 1800-talets första hälft, troligen genom upplåtelse, fått tillgång att vinterbeta Särvfjället. Klara besked ges i bakgrundsmaterialet att vinterbete inte gick för sig annat än på upplåtna eller räntade marker.

8. Bakgrunden till Rutfjällets och Grönfjällets lappskatteland och dessas renbetestrakter (avvittringskartor Tännäs socken och Storsjö socken, aktnil 921 och 922)

Valfrid Larssons utredning Härjedalen - söder om Tännån (Ljusnan) ger besked om att det som kom att vid avvittringen bli tillagt samerna som Rutfjällets lappskatteland inte är något gammalt lapp-

skattefjäll och heller inte med tillåtelse därtill nyttjats av samer för renbete förrän i tiden strax före avvittningen på 1800-talet. Anspråk på att få använda markerna framställdes från samerna med början på mitten av 1700-talet. (Valfrid Larssons utredning, se aktbil 808, flik 17 a, andra delen.) Vid Hede tingslags häradsrätt den 30 november 1753 gjorde samnen Anders Torkelsson-Fjellström en framställan om att få nyttja icke tidigare skattelagda fjäll väster om Funäsdalens by vid norska gränsen. Han angav fjällen till Rutfjället över Malmagen till Skännerfjället samt vidare den fjälltrakt söder om Rutfjället som kallas Rogen samt Slugufjället. Byamännen i Tännäs och Funäsdalens svar efter det att denna hemställan resolverats ger klara besked att dessa trakter inte tidigare nyttjats för något slag av renbete vare sig vinter eller sommar. Funäsdalens byamän ger besked 13.3.1754 till Hede tingsrätt att Funäsdalsbyn har sina fäbodrar vid de angivna fjällen mot norska gränsen och att dessa fjälltrakter inte får upplåtas till renbete eftersom det skulle skada byamännens verksamhet. Funäsdalens byamän framhåller särskilt att denna fjälltrakt är det endaste stället där de kunna uppta den för byamännens boskap här i orten brukliga mossan – renlav - som även den skulle alldeles utödas bönderna till största skada om renbete skulle få ske. Funäsdalens byamän uppger också att Gröndalen liksom fäbodtrakten mot Rutfjället, det "riktiga fjället" beläget på riksgränsen, av ålder brukats av bönderna. Handlingarna ger klara

besked att något renbete inte förekommit och inte accepterades inom dessa trakter vid angiven tidpunkt. Att trakterna kring Rogen, Rösjön, Glädjan, Svansjön, Mysklan och Fjäten varit marker varå på Tännäs och Funäsdalens byamän nyttjat - södra respektive norra delen - för fiske och bete för tamboskap framgår av materialet i form av domstolsprotokoll men också även av 1751 års jordebok vari anges att angivna sjöar med kringliggande trakter var upplåtna till bönder i dessa byar. Dessa trakter kom senare vid avvittningen att ingå i Rutfjällets lappskatteland.

För Svegs tingsrätt, som omfattade ett härad med de södra och östra socknarna inom Härjedalen, finns bara en uppgift om samer i domböckerna. Häradsgränsen finns angiven på Haars karta (bilaga till aktbil 710) och sträckte sig öst-väst över över landskapet norr om Sånfjället. Det av fastighetsägarna i målet presenterade rättsfallet från 11 december 1767, se aktbil 808, flik 17 a, andra delen, som ger klara besked om att samer med ren inte varit verksamma inom de södra delarna av Härjedalen. Detta ärende hänförde sig till den västra delen av Linsells socken och Lofsdalens by. På ting i Sveg den 11 december 1767 fick samnen Nils Andersson-Fjellström under vissa stadgade villkor rätt att med sina renar vistas på Lofsdalsskogen, Lofsdalsfjället, Lillfjället och Slugufjället. De sistnämnda fjällen, Lillfjället och Slugufjället, belägna numera inom

Dalarna och ingående i åretruntmarkerna. Nils Andersson-Fjellström lämnade in en skriftlig ansökan till rätten och bad om tillstånd att han med sina rendjur skulle få vistas och sätta sig ner på Lofsdals-skogen, Lofsdalsfjället, Lillfjället och Slugufjället. Häradsrätten uttalade att det inte fanns någon bestämd gräns mot söder och öster för byn, vilket dock var fallet. Fastighetsägarna visar på detta genom att åberopa domboken den 4, 5 och 7 mars 1698 för Svegs tingslag. Den ifrågavarande tvisten inför tingsrätten gällde besvär av bönderna i Lofsdalen mot att bönder från Tännäs och Lillhärdal kom innanför Lofsdalsbys gränser och där jagade. I domstolsprotokollet anger bönderna från Lofsdalen gränserna för byn till gränsmärken som stämmer överens med den gräns som Lofsdalens by fick mot Dalarna vid avvitrningen 150 år därefter. Lillfjället är beläget väster om Lofsdalens by inom Tännäs by och delvis inom Dalarna och ingår numera som sagts inom åretruntmarkerna. Slugufjället är numera beläget inom Dalarna, nordväst om Lofsdalens bys ägor och ingår i åretruntmarkerna för Idre sameby. I upplåtelsevillkoren i Svegs tingslags häradsrätt utslag 11 december 1767 stadgas att Nils Andersson-Fjellström vintertiden bör vistas åtminstone en mil från Lofsdalens by. Med by avsågs inte såsom ofta idag är fallet samlingen av hus i byns centrala del utan byns gränser. Upplåtelsevillkoren för Nils Andersson-Fjellström ger besked att bete endast fick ske där så var upplåtet genom tingsrättens beslut. Upp-

låtelsen till Nils Andersson-Fjellström var förenad med ytterligare villkor. Särskilt skall beaktas att villkoren var att renbete inte skulle ske heller vintertid på Lofsdalens bys marker. Det konstaterades att fjällmarkerna ifråga tidigare inte blivit bortlegade. Villkor gällde att vintertid renarna inte fick beta närmare än en mil från byn - bygränsen - och som skäl för detta angavs att den berörda byn på en mil ikring tager sin mossa och äger sin slåtter vida spridd. Upplåtelsen avsåg dock en tämligen stor trakt med Lillfjället, Slugufjället och trakten vidare österut avgränsad mot Lofsdalens by på detta sätt. Utredningen ger besked att efter det att Nils Andersson-Fjellström innehaft och räntat detta område i fem år han lämnade in en ny skriftligt ansökan den 18 mars 1773 till häradsrätten. Han följde då sin ansökan fem år tidigare och hemställde om att få ta till sig den norska samen Jon Andersson och dela upplåtelsen med denne. Som skäl angav Nils Andersson-Fjellström att det var besvärligt för honom att endast ensam behöva vistas på denna trakt. Detta ger oss ett besked om att några andra samer inte fanns inom området. Eftersom allmogen inte heller denna gång hade någon erinran mot den villkorade upplåtelsen och att den norske samen fick dela denna beslutade tingsrätten lämna bifall. (Se flik 17 a, aktbil 808, samt utdrag ur domböckerna, aktbil 824.) Två år därefter, den 24 april 1775, blev emellertid dessa samer bortkörda efter klagomål från Särna socknemän i Dalarna och Lofsdalens byamän mot olägenhet

av betande renar. Det konstaterades att Nils Andersson-Fjellström och Jon Andersson hade åsidosatt villkoren för nyttjandet och beslutades att de genast skulle drivas därifrån. Detta beslut togs av Kungl befallningshavande. Han konstaterade att ehuru lapparna icke förrän år 1773 inrymt ovannämnde fjällstöter likväl redan måst för ansenlig åverkan dem instämma till tinget. Kungl befallningshavandes besked i protokollet av den 24 april 1775 ger mycket klara besked att det inte förelåg någon rätt till renbete på markerna inom Härjedalen om inte särskilt tillstånd lämnats. För beslutet att avhysa samerna ifråga åberopades landshövding Ivar Nilssons resolution 30 oktober 1646 och Kungl förordningarna 1720, 1723 och 1748 om att samerna skulle hålla sig med sina renar inom lappmarken. Det visade sig att denna avhysning inte var helt effektiv utan Kungl befallningshavande, såsom redovisas i fastighetsägarnas utredning (aktbil 808, flik 17 a), var tvungen att åter 1783, liksom Hede tingsrätt 1788, avhysa Nils Andersson-Fjellström, nu med flera samer, som satt kvar i den västra delen av det upplåtta området på Lillfjället och Slugufjället. Vid Hede tingsrätt den 11 mars 1788 företedde Nils Andersson-Fjellström som rättshandling och grund för att få sitta uti Lillfjället med närliggande trakter Svegs tingsrätts dom från 1767 med upplåtelse till Nils Andersson-Fjellström liksom domen 1773 vari upplåtelse delades och även gavs åt Jon Andersson från Norge. De åberopade rätt till Lillfjället och Slugufjället med

stöd av dessa "gamla handlingar" trots avhysningen från Lofsdals-
 skogen och att upplåtelsen vid Svegs tingsrätt 1767 och 1773
 upphört. Vid detta ting deltog också samnen Olov Hindriksson.
 Denne Olov Hindriksson återkom till Kungl befallningshavande med
 en ansökan den 8 mars 1812 och anhöll att samerna måtte beviljas
 återfå några fjälltrakter vilka förr varit dem tillhöriga men blivit dem
 berövade, nämligen Slugufjället och Lillfjället samt även Gröndalen
 vid Malmagssjön. Olov Hindriksson hänvisade till den upplåtelse
 som skedde vid Svegs tingsrätt 1767 till Nils Andersson-Fjellström.
 Den förklaring som Tännäs byamän gav med anledning av ansökan
 och som också återfinns i aktbil 808, flik 17 a, andra delen, p 23:2,
 vari de anger att de med ansökningen avsedda trakterna dels av ålder
 tillhört deras skattehemman dels mot avrad och åtagen ökeskatt
 tillagts några av dem var tillräckligt skäl för Kungl befallnings-
 havande att inte medge ansökan. Utredningen visar på ytterligare
 rättsfall och utslag av Kungl befallningshavande med samma be-
 sked. Det kan konstateras att ännu 1812 inga upplåtelser eller till-
 låtelser givits till samerna att nyttja området ^{huv}söder om Rogen eller
 Lillfjället eller Gröndalen. Olov Hindrikssons ansökan till Kungl
 befallningshavande var skriftlig och välformulerad. Tännäs och
 Funäsdalens byamän svarade Kungl befallningshavande att då deras
 huvudsakliga näring bestod av boskapsskötsel jämte något fiske och
 djurfång och att de av grannskap med lappar skulle lida ett ganska

stort intrång i sina fäbodhemmans slåtter och betesmarker bestred de kraftigt att en inrymning av samer skulle få ske i de trakter som dem tillhörde. Att byamännen i Funäsdalen och Tännäs blivit störda av renskötande samer och deras näring redan på 1780-talet framgår av den tidigare redovisade historien om Nils Andersson-Fjellström samt också av ett rättsfall som fastighetsägarna påvisat från Hede häradsrätt den 6 mars 1772 i vilket anges att norska samer inte sällan kom över gränsen mellan Norge och Sverige vid kanten av Tännäs socken där de gjorde intrång särskilt på jakt, älg och vildren. Hemmansägarna förbjöds att vid vite intaga eller på byskogen hysa norska samer. Sammantaget påvisar materialet som fastighetsägarna presenterat - med nu angivna exempel belysta - att samerna inte ägde bedriva renskötsel inom området för det som först vid avvitrningen blev Rutfjällets lappskatteland. Detsamma gällde området vid Malmagen och området längs riksgränsen som tillhörde byamännen vari viss del av Gröndalen, den södra delen, ingick. Att det skulle kunna ha funnits samer som bedrivit renskötsel inom de angränsande byarna Funäsdalen och Tännäs är uteslutet, särskilt då det presenterade utredningsmaterialet påvisar att konkurrensen om marken varit mycket stor och att byamännen inte släppt in samerna under 1700-talet och 1800-talets första del på fjälltrakterna mot Dalarna och norska riksgränsen. Utredningsmaterialet visar också på att det inte godtogs att samer ens med böndernas löfte fick slå sig

ned på byskogen.

Fastighetsägarnas utredning (sid 14 ff i dokumentationen aktbil 808) visar allt ifrån 1700-talets början på hur markerna inom det som blev Rutfjällets lappskatteländ nyttjats av bönder i Tännäs och Funäsdalen och av dessa ansetts ingå i byarna och så småningom genom statens eller kronans anspråk komma att betraktas som avradsland. Exempelvis redovisas hur Malmagenområdet uppläts till tullnären Hammar och en åbo eller en bonde från Funäsdalen 1730 och att denna avradsupplåtelse övergick till ett nybyggnadstillstånd till drängen från bruket Lars Larsson den 7 mars 1759 samt att det därefter förelegat konkurrens mellan denne Lars Larsson och bönder från Funäsdalen om betet på platsen ifråga, varvid Funäsdalsbönderna påstått att Lars Larsson gjort intrång i deras av ålder urgamla rättigheter. Vidare exempel i den södra delen då två bönder från Tännäs 1761 fick Kungl befallningshavandes tillstånd att till stöd för sina svaga slätter få nyttja lägenheter som kunna finnas på en fjälltrakt tre mil från Tännäs by, Högvålen, Ri- och Ränningsvallen, vilka trakter numera ingår i Rutfjällets renbetesfjäll. Den 4 september 1802 erhöll Johan Björkenbaum tillstånd att anlägga nybygge vid Nässjödalen, sydväst om sjön Rogen, och ett nybygge Rogen vid sjön Rogen. Dessa två nybyggen övergick den 6 mars 1823 till samerna Anders Mårtensson och Jonas Jonsson under

villkor om lägenheternas uppodling och räntans betalande och det var alltså fråga om upplåtelse som nybygge. Inom detta område låg delar av Lillfjället och Slugufjället. Samerna kom således till de av Olov Hindriksson tidigare eftertraktade trakterna genom denna upplåtelse av nybygge. Att märka är att Kungl befallningshavande i utslag 1820 senast avslagit Olov Hindrikssons hemställan om nyttjande av dessa trakter, vilket utslag fastställts 1821 av kammarkollegiet som då också hänvisade till kommande avvitrning. Se aktbil 808, flik 17 a, Valfrid Larssons redovisning av förhållandena söder om Tännån (Ljusnan). Två år efter kammarkollegiets utslag lyckades det således för två samer att överta de två nybyggena med odlingskrav. Först genom avvitrningen några decennier senare fick samer tillstånd till att nyttja renbete inom det då tillkomna och avgränsade samt upplåtna Rutfjällets lappskatteland (aktbil 808).

Vid avvitrningen har, såsom fastighetsägarnas utredning redovisat, se aktbil 808, dokumentationen, Rutfjällets lappskatteland utlagts i huvudsak i enlighet med de önskemål som framfördes från samerna. Hdebrevet har tillämpats och marker tillagts samerna av ”statens mark”. Nybyggena Nässjödalen och Rogen konstaterades i mycket stor del ha blivit omintetgjorda genom att markerna övergått till Dalarna och samerna tillades marker norrut och kom att omfatta såsom anges på avvitrningskartan, aktbil 922, den huvudsakliga

delen av Lillfjället, Brännstötsfjället, vidare norrut över Brattri, större delen av Rölfjället, halva Svansjön och Gråstöten upp till västra delen på Malmagsjön och därifrån till riksgränsen. Rutfjället vid norska gränsen och sjön Glän vid norska gränsen kom inte, liksom inte heller Malmagen, att ingå i lappmarkstrakten. Detta gjorde inte heller samerna anspråk på. Vid avvitrningen förekom ingen särskild oenighet mellan samerna och byamännen från Funäsdalen och Tännäs. Tvisten dem emellan gällde marginella områden söder om Brattri där byamännen ville ha gränsen förlagd längre västerut. I avvitrningshandlingarna anges särskilt att Lillfjället och det som var kvar av Nässjödalens nybygge skulle utgöra bra marker för vinterbete, se ex bilaga 5, aktbil 808, sammanträdet 19/7 1844. Det finns också besked i handlingarna som visar på att hälften av lappmarkstrakten Rutfjället, eller såsom den kallades lappmarkstrakten Lillfjället och sjön Rogen, bestod av produktiv skogsmark. Inte heller förekom det någon oenighet mellan Funäsdalens bönder och samerna om avgränsningen av Gröndalens lappmarkstrakt eller Grönfjällets lappmarkstrakt. Fastighetsägarnas utredning visar således med all tydlighet och grundlighet på att det fram till avvitrningen vid 1850-talet inte förekom något renbete inom Malmagen och Funäsdalen och Tännäs byar och ej heller i angränsande socknar i öster och att de marker som väl uppläts till lappskatteländ vid avvitrningen tidigare innehåfts av bönderna som

avradsland under åtminstone hela 1700-talet och att bönderna vid de rättsavgöranden som då förekom vid otaliga tillfällen omtalade att markerna tillhört dem av urgammal ålder. Framförallt Nils Andersson-Fjellströms hemställen att få nyttja Lillfjället och Slugufjället och Lofsdalsskogen och Olov Hindrikssons efterföljande ansökningar ger klara besked att det inte tåldes något vinterbete och inte heller något renbete överhuvudtaget.

Sammantaget visar fastighetsägarnas utredningsmaterial på att vid tiden för avvittringen det givits tillstånd för samer att överta nybyggena Rogen och Nässjödalen 1823 och att det före dess inte funnits något tillstånd med undantag av upplåtelsen till Nils Andersson-Fjellström 1767-1775 då han avhystes samt att renskötande samer i övrigt intill denna tid hade hållit sig inom trakterna norr om Ljusnan och där i väster och till viss del efter upplåtelse inom Anåfjället och Lillfjället inom Ljusnedals allmanning. Lägg märke till att Lillfjället är benämning även på detta fjäll och det skall inte förväxlas med Lillfjället som är beläget i Dalarna och södra delen av Tännäs. Fastighetsägarnas material visar på att expansionen söderut ledde till att anspråk under 1700-talets senare del ställdes mot Gröndalen och Rutfjället som aldrig lyckades riktigt, men så småningom trakterna söder därom som fick ianspråkats vid avvittringen och dessförinnan Nässjödals och Rogens nybyggen.

Handlingarna motsäger också att det skulle ha funnit någon

möjlighet för samerna i norr - inom Mittådals, Skärvags och Ljungris skattefjäll, som nyttjade viss del av Gröndalen, den norra Gröndalen, och som nyss sagts vissa fjäll efter upplåtelse inom Ljusnedals allmänning - att vandra söderut och med sina renar beta inom Mal-magen och byarna Funäsdalen och Tännäs.

9. Var Härjedalens kommuns socknar befolkade då samerna började med renskötsel?

Ja, så var det och det har visats genom redovisningen av socknarnas tillkomst liksom byarnas (aktbil 822) med redovisat antal skattebönder och avvitrningen med skattelägningsbeslut. Detta påvisar en tidig kolonisering och att bönderna åtminstone 300 år före det att samerna började med renskötsel hade etablerat en agrar verksamhet. Källmaterialet till förhistorien till de respektive lappskattefjällen och lappskatteländen visar att bönderna inom dessa områden hade avradsland sedan lång tid tillbaka innan de successivt togs i anspråk av samerna efter meddelat tillstånd att ränta dessa marker. Inte i något fall har det givits samerna tillstånd att ianspråkta bolbyarna för renbete. Inte i något fall har renbete heller fått pågå utan tillstånd på någon mark. Kungl befallningshavaren gav tillstånd på kronomarken. Avvittringsdokumentationen, aktbil 808, med bifogade aktbilagor, påvisar tidig kolonisering från fastighetsägarnas

sida och att de mot samernas utbredning söderut åberopat urgammal hävd på avradslanden som samerna ansökte om att få ta i anspråk. Detta gäller såväl Rutfjällets som Grönfjällets lappskatteland som markerna inom Ljung-ris-, Skärvags- och Mittådalsfjällen. Samernas första utpost söderut i Härjedalen var det höga fjället Helags, varifrån de ryckte fram söderut längs riksgränsen. I området mellan Jämtland och Härjedalen ryckte de fram även österut norr om Ljusnedals allmänning och mot gränsen till Ljungris, Storsjö och Messlinge byar. De tilläts aldrig komma in på byarna, vilket också redovisas i domböckerna. Tvist förevar om avradslanden i Skärvagsdalen och på Flatruet. I söder hindrades framryckningen av Ljusnedals allmänning. Samernas framryckning söderut längs fjällkedjan mot Funäsdalens och Tännäs byar hindrades av dessa byamän. Allt detta har jag nu nyss visat vara styrkt med källmaterialet då jag behandlade förhistorien till lappskattelanden och lappskattefjällen.

Avvittringsdokumentationen, aktbil 808, redovisar förhållandena i de berörda socknarna Tännäs, Hede och Storsjö, och visar tillsammans med avvittringskartorna att marken inom byarna var i anspråktagen av bönderna. Även för de till dessa i öster angränsande socknarna har avvittringshandlingarna aktbil 808 visat på att dessa var uppodlade och ianspråktaga av bönder. Avvittringskartorna

(aktbil 921-929) visar också på detta och att detsamma var förhållandet med de övriga socknarna inom Härjedalens kommun. Fastighetsägarna har redovisat skattläggningsbesluten för de till nyss nämnda socknar angränsande socknarna. Besked om antal djur i samband med avvitrningen har redovisats och stämmer med Anders Löövs uppgifter. Lööv lämnar också kompletterande uppgifter. Detta tillsammans med vad som redovisats om byarnas och socknarnas bakgrund i aktbil 822 jämte beskeden på avvitrningskartorna ger klara besked att Härjedalen tidigt varit ett uppodlat landskap och att det vid avvitrningen inte fanns några marker som inte användes. Det arkeologiska materialet ger besked om mycket tidig verksamhet av bönder. De gamla bolbyarna var mycket stora och stora marker togs i anspråk för bete. Flerfäbodssystemet och det stora antalet fäbodar är väl dokumenterat (aktbil 807, bilaga 4, samt aktbil 1135) i de två inventeringsutredningarna som fastighetsägarna redovisat. Av denna och materialet i avvitrningsdokumentationen har fastighetsägarna visat att bönderna nyttjade fäbodar långt upp på fjällsidorna. Den stora mängden djur och tillgången på bete föranledde att betet fick sökas inom stora avstånd. På avvitrningskartorna är ett flertal av dessa fäbodar redovisade, benämnda vallar. Kartan och protokollen från 1819 års avvitrningsförsök visar på en mycket stor samling, 100-tals, av vallar och torp belägna inom Gröndalen och Ljusnedalen. Beskeden om byamännens och böndernas avradsland påvisar att det

krävdes tillstånd att nyttja kronans överloppsmark för aktuell tid. Fastighetsägarnas utredning påvisar också att samerna inte heller de fick nyttja dessa marker utan tillstånd. Mängden av ansökningar om tillstånd och beslut om tillstånd och avslag på ansökningar påvisar detta med all tydlighet. I fastighetsägarnas utredning om avvitrningen och tiden före denna har under flik 17 och 22 presenterats källmaterial från 1600-talets senare del och framåt i tiden styrker att det vara stor konkurrens om marken mellan de olika byamännen. Av dessa handlingar framgår också att det har krävts tillstånd av byamännen för nybygge. Sålunda under flik 17 ur Hede tingsrätts dombok den 30 november 1751 redovisas hur Jan Jönsson i Tännäs fick tillstånd till nybygge vid Valmåsen och att detta skedde efter medgivet tillstånd från samtliga Tännäs byamän som lämnat skriftligt utlåtande. Den redovisade förhistorien till Rutfjällets lappskatteland ger samma besked om nybyggena Malmagen, Rogen och Nässjödalen. Rättsfallet under flik 22 från den 22 september 1685, som redovisar en tvist mellan Hede kyrkbys byamän och en bonde från Vemdalen - bonden från Vemdalen hade satt sig utan lov och börjat bygga på Hede kyrkbys kapellskog vid Särvsjöarna - påvisar konkurrensen och att det inte gick för sig att utan tillstånd och lov ta i anspråk mark. Att det inte var tillåtet att inkräkta på annans mark ger också rättsfallet besked om eftersom bonden från Vemdalen blir bötfälld av tingsrätten jämlikt det 28 kapitlet, flocken, kungabalken.

Detta ger naturligtvis också besked om att samebyarna har fel i sitt påstående att bönderna inte haft laglig möjlighet eller lagligt stöd för att skydda sina marker mot intrång. Rättsfallet (under flik 22) den 26, 27 och 28 februari 1703, som redovisar en tvist mellan Per Persson i Storsjön och bönder från Vemdalen om rätten till avradslandet vid Henan - Håndalen (beläget norr om Särvfjället och numera ingående i detta renbetesfjäll) - har visat på markkonkurrensen och att Vemdalsbönderna blev dömda för intrång på den rätt Per Persson på Storsjö böndernas vägnar hade och gjorde gällande i målet. Under flik 22 har också redovisats ett flertal domar från de tvister som förevar mellan bönderna i Funäsdalen och torparna på Ljusnedals allmänning föranlett av att de senare försökte bygga även in på Funäsdalens bys område söder om Ljusnan. Ivar Nilssons resolution 1646 ger också den besked om att böndernas byar och Ivar Nilssons resolution 1646 ger också den besked om att böndernas byar och avradsland skulle fredas och att det utrymme som fanns var fjällen. Efterföljande förordningar och resolutioner under 1700-talet förbjöds brukarna upplåta sin mark till renskötsel. Det var förbjudet för samerna att vistas utan tillstånd utom lappmarken utan tillstånd. Även detta talar för att det i denna sydliga gräns för renskötselns utbredning – Härjedalen - var befolkat och etablerat jordbruk som inte gav utrymme för flyttning söderut.

Professor Rudbergs utlåtande (aktbil 821) bekräftar att bolbyarna var omfattande i storlek. Rudbergs utlåtande säger mycket tydligt ifrån om att samebyarna har fel i deras påstående att Härjedalen inte var bebyggt och etablerat av bönder. Rudbergs utlåtande ger också besked om att samebyarna missuppfattat hans kartor och att den talan samebyarna för med stöd av dessa, att Härjedalen varit gles bebyggt, inte är riktig. Rudberg har till bemötande av samebyarnas i målet ingivna inlagor skrivit sitt utlåtande och däri förklarat att en prick på kartan innebär en by i Härjedalen. Trots detta har samebyarna även vid denna huvudförhandling hållit fast vid sin ursprungliga tolkning. I fastighetsägarnas utredning om socknarna och byarna har redovisats byarnas omfattning och antal skattebönder i historisk tid i den mån sådant material funnits. Det av fastighetsägarna presenterade utredningsmaterialet ger besked om stora byar med många bönder. Samebyarnas talan i den här delen, med stöd av prickar på Rudbergs kartor, kan mot det omfattande material som fastighetsägarna redovisat, inte på något vis vinna förtroende.

I de av fastighetsägarna redovisade källmaterialet återfinns många domar med besked om en stark konkurrens om marken i Härjedalen. I socknarna angränsande lappskattefjällen och lappskattelanden var markerna väl uppodlade ända upp på fjällkanterna och konkurrensen

mellan byamän och byamän emellan redovisas i fastighetsägarnas ingivna utredningsmaterial. Detta ger besked att samernas i målet framförda påstående att det kunde ha bedrivits renbete och rennäringsverksamhet inom byarna och på avradslanden utan att detta skulle ha märkts och utan att det skulle ha skett någon uppteckning av något slag i något slag av skriftlig källa är otroligt. Mot detta står också att den mängd av källmaterial som fastighetsägarna ingivit inte kan motsägas på detta sätt. Några besked om samer inom de övriga socknarna i Härjedalen finns inte i källmaterialet och fastighetsägarna har också visat att samerna inom Härjedalen befann sig just på fjälltrakterna och att till dessa gränsade Tännäs, Hede och Storsjö socknar. Övriga socknar var inte på något vis berörda av samerna och rennäringsverksamheten. Jag återkommer i denna fråga (punkt 16).

10. Särskild rätt till bete på böndernas marker p g a 1751 års kodicill.

Samebyarna har i målet gjort gällande att kodicillen skulle innehålla sådana rättsregler att den skulle ge samerna rätt att med ren beta på böndernas marker. Så är inte fallet och detta har fastighetsägarna mycket väl klarlagt sakframställningsvis i aktbil 806, 819, 866, 905 och 946. Fastighetsägarna menar att vad de anfört i målet ger besked

om att kodicillen inte på något vis har givit samerna rätt till renbete, vare sig vid dess tillkomst eller senare. Fastighetsägarna nöjer sig pläderingsvis med att återigen hänvisa till högsta domstolens uttalande i skattefjällsmålet (NJA 1981 s 205): "Det är visserligen uppenbart att, såsom byarna framhållit, kodicillens författare betraktat samerna som fullvärdiga medborgare med samma ansvar och rättsskydd som andra svenskar och att kodicillen utgår från att samer skall ha en stark rätt till fjällmarken i det egna landet likväl som grannlandet. Men arten av denna rätt kan inte utläsas av materialet. Den kan för övrigt ha varit olika i skilda delar av Sverige." "Kodicillen kan därför inte betraktas som mer än en ytterligare bekräftelse av de rättigheter som samerna redan hade till sådan mark i Sverige som de brukade och skattade för." Med anledning av att samebyarna särskilt åberopat reglerna om lapprätter till stöd för sin talan att kodicillen skulle innebära rätt för samerna att beta böndernas marker citerar jag vidare ur skattefjällsmålet: "Vad särskilt angår dessa bestämmelser om lapprätter - domstolar som skulle slita vissa angivna tvister - kan deras tillkomst inte anses belysa arten av samernas rätt till marken; marktvister tillkom det för övrigt inte lapprätterna att behandla."

11. Förekomst av faktiskt renbete.

Samebyarna har i målet inte åberopat något faktiskt renbete på någon plats utanför lappskattefjäll. Samebyarna har generellt påstått att sådant renbete måste ha pågått på grund av att samer funnit i Härjedalen sedan urminnes tider. Inte heller denna uppgift har samerna försökt bevisa. Samebyarna har, vad fastighetsägarna kan finna, vid tre tillfällen åberopat förekomst generellt sett av renbete utanför skattefjällen.

Sålunda har samebyarna åberopat provinsialläkare Ellmins årsrapport 1851 till stöd för att det skulle ha förekommit renbete inom hela Härjedalen och då på grund av, menar samebyarna, att det i rapporten omtalas att en dom skulle föreligga som ger skyldighet att stänga runt hässjor. Fastighetsägarna har bemött detta och i målet kunnat redovisa att det Ellmins rapport omtalar är ingenting annat än 1831 års kungliga brev om stängsling av höhässjor vilken tydligen doktor Ellmins uppgiftsgivare hört talas om. Någon dom i frågan föreligger inte och har heller inte påvisats. Fastighetsägarna har också visat att Ellmins rapport vad gäller intrång av renar på böndernas marker och vartill rapporten hänför uppgiften om skyldighet att stänga kring hässjor rör sig om Särvfjället. Detta anges i rapporten. Särvfjället, som ligger utanför omstämt område,

nyttjades av samer vid den angivna tidpunkten. Detta har framkommit i fastighetsägarnas utredning. Något allmänt förekommande renbete kan denna uppgift från samebyarna inte visa. Samebyarna har alltså åberopat såväl 1831 års kungliga brev om skyldighet att stänga kring höhässjor inom lappmarken som Ellmins rapport till stöd för att det förekommit renbete över hela Härjedalen. 1831 års brev gäller lappmarken och det är i målet visat att Jämtlands läns lappmark var belägen i den allra nordligaste delen av Jämtland.

Samebyarna har påtalat ytterligare en omständighet, den tredje, till stöd för att det skulle ha förekommit ett faktiskt renbete utanför skattefjällen. Detta skedde vid förhöret med Anders Lööv då denne som en ny uppgift i målet citerade ur boken 'En resa genom Hälsingland och Härjedalen år 1799' - en del av Johan Vilhelm Smiths berättelse om sin resa genom svenska landskap för att besöka samerna. Boken är översatt och kommenterad av Anders Lööv 1992 (på LUEJIE Förlag). Anders Lööv citerade från sid 91 följande mening: "Tidigare strövade Mittådalssamerna på sina årliga vandringar längre österut mellan Härjedalen och Jämtland". Denna reseskildring har som historisk källa naturligtvis sina brister. Johan Vilhelm Smiths förmåga att sätta sig in i förhållandena kan inte, såsom varandes turist i en främmande bygd, ha varit stor. Det citat

som Lööv läste upp visar dock på den svaghet som finns i samebyarnas bevisning. Det finns ingenting i den ifrågavarande boken som talar för samernas talan. De besked som lämnas talar istället för fastighetsägarnas talan. Den av Lööv citerade meningen måste sättas i sitt rätta sammanhang. Mittådalssamerna var de samer som skattade för Mittådalssötarna och således de samer som höll till norr om Ljusnedals bruk i Storsjö socken inom de skattefjäll som sedermera, tillsammans med Ljungris och Skärvagsdalen, fick samlingsnamnet Helags. De vandrade på gränsen mellan Härjedalen och Jämtland österut. Vi vet av den utredning fastighetsägarna presenterat att det förekommit tvister mellan samerna i dessa skattefjäll och bönderna i de öster därom belägna byarna Storsjö och Ljungdalen. Förlikningsöverenskommelser träffades 1767. Uppgiften som Lööv lämnat ger således inget besked om några samer som vandrat inom det omstämda området. Om Lööv hade redovisat uppgifter ur boken på andra ställen hade det framkommit att för alla samer som vistades i dessa sydliga trakter gäller det att de inte kommer helt ner till gränsen mellan Härjedalen och Dalarna, att gränsen ovanför den nämnda landskapsgränsen är den yttersta punkten till vilka samerna rycker fram mot söder med sina renar, att alla samer här förstår det svenska språket och att de flesta kan skriva, att pastorn herr Orstadius inte var tvungen att lära sig det samiska språket, samt att Smith ger besked om att samerna i Härje-

dalen höll till på fjällen mot norska gränsen.

Smiths berättelse, som översatts av Anders Lööv, ger således professor Haarstad rätt då den anger att samerna rycker fram söderut. Lööv har inte tagit intryck av uppgifterna i denna sin översättning.

Samebyarna som inte bemött fastighetsägarnas utredningsmaterial i form av en mängd källmaterial till påvisande av var samerna uppehållit sig med sina renar har således inte själva framfört något som helst belägg för renbete utanför skattefjällen och lappskatteländen.

Samebyarna tog vid sakframställningen särskilt upp att Staafs utredning 1922, bilagd Huss utredning, innehåller en reservation från Staaf att han på grund av tidsfrist inte kunnat gå in på att redovisa områden på vilka vinterbete inte på länge nyttjats av samerna - alltså längre tillbaka än som nu levande samer minns - och att Staaf framhållit att det säkerligen har funnits sådana. På samma sätt har samebyarna framhållit att Huss inte heller han av tidsskäl haft möjligt att granska sådana förhållanden. Vid förhöret med Ivan Lundberg omtalade denne att det var den gängse uppfattningen på rennäringsenheten i Östersund då han jobbade där 1953-1986 att samerna hade sedvanerätt inom hela Jämtlands län, således

Jämtland/Härjedalen, och också in i Hälsingland, men att Huss inte haft möjlighet att belägga mer än den gräns som han dragit på sin karta. Jag tar upp dessa uppgifter i pläderingen berörande tiden intill första rennäringslagen på grund av att dessa förbehåll och påståenden ju egentligen riktar sin udd mot denna tid. Samebyarna har, utan att ens gå i bemötande av det stora källmaterialet som fastighetsägarna redovisat om just dessa förhållanden, fortsatt att på samma sätt som Ivan Lundberg givit uttryck för, föra till torgs att det måste ha varit på sätt att sedvanerätt föreligger. Nu har emellertid fastighetsägarna lyft på locket och presenterat ett omfattande utredningsmaterial helt bekräftat med källmaterial som ger besked att det inte förekommit bete utanför skattefjällen och skattelanden.

Samebyarna tog vid sakframställningen särskilt upp att Staafs utredning 1922, bilagd Huss utredning, innehåller en reservation från Staaf att han på grund av tidsfrist inte kunnat gå in på att redovisa områden på vilka vinterbete inte på länge nyttjats av samerna – alltså längre tillbaka än som nu levande samer minns – och att Staaf framhållit att det säkerligen har funnits sådana. På samma sätt har samebyarna framhållit att Huss inte heller han av tidsskäl haft möjlighet att granska sådana förhållanden. Vid förhöret med Ivan Lundberg omtalade denna att det var den gängse uppfattningen på rennäringsenheten i Östersund då han jobbade där 1953-1986 att

samerna hade sedvanerätt inom hela Jämtlands län, således Jämtland/Härjedalen, och också in i Hälsingland, men att Huss inte haft möjlighet att belägga mer än den gräns som han dragit på sin karta. Jag tar upp dessa uppgifter i pläderingen berörande tiden intill första rennäringslagen på grund av att dessa förbehåll och påståenden ju egentligen riktar sin udd mot denna tid. Samebyarna har, utan att ens gå i bemötande av det stora källmaterialet som fastighetsägarna redovisat som just dessa förhållanden, fortsatt att på samma sätt som Ivan Lundberg givit uttryck för, föra till togs att det måste ha varit på sätt att sedvanerätt föreligger. Nu har emellertid fastighetsägarna lyft på locket och presenterat ett omfattande utredningsmaterial helt bekräftat med källmaterial som ger besked att det inte förekommit bete utanför skattefjällen och skatteland.

I sammanhanget må också något beröras förhöret med Olof Rune. Rune har i förhör och utlåtande presenterat renens betessök. Han har "talat för renen" - att renen själv söker sitt bete. Tiden fram till första rennäringslagen pågick intensiv renskötsel och det var då samerna som bestämde renens betestrakter och vandringar och som hittade platser och förde flocken. Det ger utredningsmaterialet som fastighetsägarna presenterat, liksom Lars Tomassons utlåtanden, besked om. Det gick heller inte för sig att låta renarna fritt söka bete in på bolbyarna. Då blev det tvist och domsak. I fastighetsägarnas utredning finns också klarlagt konkurrensen om mossan och att det fanns mossor på fjällen.

Sålunda bestred Ljusnedals bruks ägare att samerna skulle få mossafjällen Anåfjället och Lillfjället för vinterbete därför att de behövdes för brukets boskapsskötsel som till en tredjedel vinterföddes på mossan. Detta angavs såväl vid 1819 års avvitringsförsök som i samband med avvitringen på 1940- och 1950-talen. Tvisterna om Flatruet ger besked om eftertraktat vinterbete från samernas sida. Särvfjället likaså. Olof Rune sa också vid förhöret att Flatruet till mycket stor del består av mossan och utgör ett bra vinterbetesfjäll. De vid den intensiva renskötseln sammanhållna flockarna sökte sig på fjällen de platser där mossan kunde åtkommas. Benämningen i utredningsmaterialet är mossafjäll. Samernas bästa mossafjäll eller böndernas bästa mossafjäll. Så har vinterbete skett även efter första rennäringslagen i första hand på mossbelagda fjäll, Henvålen, Grafrue m fl. Rune framhöll vid förhöret att bete kunde ske även på kalfjället och där på fläckar med lite snö. Rune, som uppgav sig inte känna till förhållandena i Härjedalen annat än att han hade gjort ett besök här 1992, uppgav att så länge det funnits renar i Härjedalen så är det uppenbart att de kommit längre ner i Härjedalen för att om bara bete skett på fjällen skulle betet snart ha tagit slut. Rune har inte kunskap om förhållandena i Härjedalen - att detta är sydligaste utposten och att framryckningen här stoppats, att renantalet under 1700-talet var mycket litet - han tycks utgå från dagens situation eller den situation

som var 1992 då, enligt samernas egna uppgifter, det hölls över 40.000 renar i Härjedalen. De ca 40 samer som fanns under mitten av 1700-talet i norra delen av Härjedalen torde inte ha utgjort mer än kanske 6-8 familjer som med dåtidens bruk knappast sammantaget hade mer än 1.000 renar.

Rune uppger ju också att vindlottor uppå fjällen går bra att beta vintertid och han angav också, som sagts, att det på Flatruet finns goda förutsättningar.

12. Fick bete ske utanför skattefjäll?

Samebyarna har påstått att detta gick för sig. Fastighetsägarna har sagt det motsatta och utredningen i målet måste anses ge fastighetsägarna rätt i denna fråga.

Referatet av Gunnar Pravitz utredning i skattefjällsmålet, aktbil 907, ger besked att Pravitz utifrån granskade domar ansåg att samerna inte hade någon rätt att beta utanför skattefjällen i Härjedalen.

Fastighetsägarnas dokumentation, aktbil 808 med bifogade aktbilagor, ger också besked att något bete utanför skattefjällen inte var accepterat. Besked ges t o m om att det inte var tillåtet att upplåta bete till samerna inom byarna. Förlikningsöverenskommelserna 1767 mellan samer å ena sidan och Ljungdalens byamän samt

Storsjö byamän å andra sidan ger besked om bestämda avgränsade områden och att samerna inte ägde beta utanför dessa in på böndernas byar och avradsland (aktbil 808, i slutet av flik 18 samt under flik 22).

Twisten mellan Jon Hansson i Messlingen och samerna Anders Jonsson och Olov Jonasson, för att samerna på vintern satt sig ner i Hanssons bästa mosseskog på östra delen av Flatruet, visar att renbete inte heller vintertid godtogs på Messlinge bys ägor, domboken 2 december 1754, flik 19, aktbil 808.

Twisten den 29 november 1736 vid Hede ting, aktbil 824, mellan Storsjö byamän och samnen Jon Andersson om intrång på byamännens avradsland Särpålen ger samma besked. Upplåtelsen vid Svegs tingsrätt 11 december 1767 (aktbil 808, flik 17 a, andra delen) ger besked att byamännen inom Lofsdalen medgav och upplät på särskilda stadgade villkor rätt för Nils Andersson-Fjellström att vistas i närheten av byn. Vintertiden fick han komma en mil nära byn men inte närmare. Denna upplåtelse var inget skattefjäll. Efter det att han brutit mot villkoren blev han bortkörd av Kungl befallningshavande den 24 april 1775 (aktbil 808, flik 17 a, senare delen, samt domböckerna, aktbil 824). Nils Andersson-Fjellström gick utanför det upplåtne området och klagomål kom från angränsande byar i Särna och från Lofsdalens byamän.

Historien har visat på mängder av ansökningar från samer att få beta

mark vintertid. Så exempelvis: Förhistorien till Särvfjällets lappskatteländ (aktbil 808, flik 17 a). Framställningarna från samer vid ett flertal tillfällen under 1700-talet och 1800-talet att få beta Särvfjället vintertid med ren. Ansökningarna lyckades inte men ger besked om att tillstånd erfordrades. Likaså ger avvitringsbesluten, aktbil 808, flik 5 i slutet, besked om att det vid avvitrningen sattes särskilda villkor för tiden för vinterbete på Särvfjället. Att vinterbete inte var något givet och tillåtligt på markerna utan tillstånd framgår klart. I den ansökning som lappordningsmannen John Andersson samt Anders Nilsson och änkan Lucia Jonasdatter från Storsjösfjällstrakter lämnade in till Kungl befallningshavande den 9 mars 1827 i det avgjorda målet till resolutionen den 15 oktober 1829, nr 86, (se aktbil 808, flik 21) anger sökandena med anledning av att de önskar tillstånd att få med ren beta på Särvfjället, Hemwålarne, Kraft rue att "vi undertecknade fattige fjällmän som äro här i trakten boende och till vinterbete till våra renar högst förlägne". Detta ger med all tydlighet besked om att vinterbete inte gick för sig på andra marker än där tillstånd lämnades och att samerna inte hade tillgång till vinterbete på böndernas marker. Varför skulle de i sådant fall ha varit utan vinterbete för sina renar? I avvitringsförslaget den 17 oktober 1853 för Hede socken anges för Särvfjället (aktbil 808, flik 5, sid 13): "Särvfjället, lapptrakt som anses vara alldeles outhärlig för lapparne till vintertrakt för deras renar och vartill lapparna uti

Ljungris och Skärvagsdalen hörande till Storsjö kapellag äro i stort behov". Det besked som lämnas att trakten är outhärlig ger naturligtvis samtidigt besked om att det inte funnits någon rätt att vinterbeta med ren fritt på andra områden inom Härjedalen.

Anspråken från samerna i Skrävagsdalen och Ljungris skattefjäll under 1800-talets första del, redovisade under flik 20-21 i aktbil 808, visar på hur samerna då vid upprepade tillfällen gjorde framställan om att vintertid få nyttja Lillfjället och Anåfjället inom Ljusnedals allmänning. I detta material redovisas också att samerna under första delen av 1800-talet vid vissa tillfällen genom upplåtelseavtal erhållit rätt att vintertiden få beta på Lillfjället och Anåfjället.

I samband med 1819 års avvitringsförsök, aktbil 872, hemställde samerna att mot avgift till Kungl Maj:t vintertid få begagna Anå- och Lillfjällen norrut över fjällskogarna mot gruvan. Det skall anmärkas att även samtliga övriga ansökningar om att få använda mark vintertiden för bete från samernas sida varit förenade med erbjudande att göra detta mot avgift.

De exempel jag nu har anfört ger tillräckliga besked för att fastighetsägarnas talan är styrkt. Avvittringsdokumentationen och det historiska källmaterialet inför denna, liksom domböckerna och resolutionsbeslut som fastighetsägarna har redovisat, ger entydigt

samma besked. Redovisningen av avvitrningen ger också besked att bönderna väl utnyttjat markerna och även som avradsland haft en del av de marker som vid avvitrningen tilldelades samerna som avradsland.

I K B Wiklunds skrift "Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?" (aktbil 949) påvisas också på sid 408, på mitten, att även Tomas Jonsson, som fått så kallat frihetsbrev 1646 av landshövding Strijk, redan vid ting den 7 mars 1649 fått klagomål på sig från Ottsjö byamän i Undersåker att han tillfogat dem mycken skada och intrång på bolbyns avradsland. Frihetsbrevet var egentligen inte är annat än en upplåtelse av lappskattefjäll mot i brevet redovisad skatt eller ränta - 2 resp 2 riksd, att använda Dronnerijs och Hitting fjäll - vari särskilt landshövdingen förmanat och satt som villkor - se aktbil 980 - att han skall hålla sig inom sina fjälls rämärken. Detta visar på markkonkurrensen. Innehållet i landshövding Strijks brev med upplåtelse av skattefjäll till Tomas Jonsson ger besked om de första anspråken söderut mot Undersåker. Det skall dock beaktas att de av samebyarna såsom frihetsbrev åberopade brevet mycket tydligt föreskriver för Tomas Jonsson att han inte får gå utanför det upplåtna skattefjället med sina renar. Det finns ingenting i denna upplåtelse som tyder på att han skulle ha haft rätt att någon tid av året, såsom samebyarna påstår - vintern, använda markerna utanför.

Brevets lydelse ger motsatt besked, att Tomas Jonsson skulle hålla sig inom sina räntade fjälls områden. Samma besked ger det av Wiklund refererade målet. Samebyarna har i detta mål lagt mycket stor vikt vid upplåtelsen till Tomas Jonsson 1646 liksom vid landshövding Strijks brev till landshövdingen Ivar Nilsson, vari han berättar om att Mårten Jonsson, som samebyarna kallar finnekungen eller lappekungen, vid mötet med Strijk 1646 skulle ha en upplåtelse från den danska regimen att nyttja fjäll mot Härjedalsgränsen. Något besked har inte visats i målet att Mårten Jonsson därefter fick upplåtelse av skattefjäll av landshövdingen Ivar Nilsson. Väl har professor Bergsland velat hänföra ett av de skattefjäll som sedermera i jordeboken för Kalls socken upptogs för Mårten Jonsson under benämningen Sarf-Saris till att vara det i Hede socken belägna Särvfjället. Bergsland har baserat denna benämning på språkforskning och byggt sitt resonemang på en av Hedræus kartor. Som fastighetsägarna visat i målet håller inte detta resonemang om Bergsland istället utgått ifrån den förnämsta av Hedræus kartor, den s k Kristinekartan. Bortsett från detta språkvetenskapliga försök från Bergsland, som också motsäges av Gösta Holms uppsats, gäller att källmaterialet, presenterat genom ett utlåtande av Valfrid Larsson (aktbil 808, flik 17 a, senare delen), ger besked om att Särvfjället aldrig varit ett gammalt lappskattefjäll. I sammanhanget är mer av intresse det besked som landshövding Ivar Nilsson gav till allmogen

den 30 oktober 1646 (se K B Wiklunds skrift, sid 407, och även de av samebyarna åberopade källhandlingarna) med anledning av klagomål från bönderna befallde att de samer som gjort intrång på böndernas skogar skulle där draga ifrån och bliva på de fjäll och skogar som dem tillordnade äro och sina hemvist där hava böra. Detta beslut ger besked om att bönderna nyttade markerna och att det inte fick ske något renbete utanför lappskattefjällen. Detta beslut har sedan lästs upp vid flera tillfällen, vilket fastighetsägarnas åberopade utredningsmaterial ger besked om. Detta skedde t ex redan den 7 mars 1648, se flik 22, vid landsting i Härjedalen då förbudet upplästes och, som det anges i utdraget ur protokollet, "lapparnas förman John Mårtensson (antagligen Jon Mårtensson) blev åklagad för något inpass och efter han utlovat bättring släpptes han denna gång lös". Det anges vidare att om han skulle återigen göra något intrång så skulle han tas och fängslas och tingsföras och dömas eftersom förbudet lyder. Vid landsting 1652 (flik 22) upptas i protokollet under p 7 att förbudet upplästes och där anges "alla finnar och lappar blevo ock förbjudna att hysas eller tillåtas sätta sig ner på någon ort i landet". Ur brev- och resolutionskoncept 1693 juli-december har fastighetsägarna åberopat general Vellings protektorial av den 18 september 1693. Där anges att "Jonas Lapp, vilken med vederbörligt lov och tillstånd på fjället vistats". Besked ges således om att det erfordras tillstånd och lov att nyttja mark samt

att Jonas, troligen Jonas Torkilsson, vistas på fjället. Under flik 22, Kungl befallningshavandes beslut 21 februari 1662, även Ivar Nilssons beslut 30 oktober 1646. Kungl befallningshavande Johan Oxenstierna beslutade 1662 med anledning av att allmogen högeligen klagar att samer kommit ut ur Norge som nästomliggande inrikes landskaper styka in på skogarna och göra märklig skada med djurs fällande. Landshövdingen beslutade att det skulle vara allmogen tillåtet att på färsk gärning ta fast sådana gärningsmän och lämna dem till befallningsman. I Kungl befallningshavandens beslut den 20 september 1774 (aktbil 808, flik 17 a, senare delen, sid 86) att avhysa samerna Nils Andersson och Jon Andersson, vilka 1767 och 1773 fått upplåtelse av Svegs tingsrätt att vistas på Lofsdals-skogen, Lofsdalsfjället, Lillfjället och Slugufjället i Härjedalen, åberopade Kungl befallningshavande 1646 års beslut av Ivar Nilsson. Därtill åberopade också landshövdingen de kungliga förordningarna 1 september 1720, 22 oktober 1723 och 1 december 1748. Dessa förordningar, som återfinns i Kungl befallningshavandes beslut från den 20 september 1774, ger beskedet att den same som nedsätter sig på annan plats än där så är föreskrivet eller tillåtet åter till lappmarken skall föras. Nu redovisade beslut av Kungl befallningshavande och kungen genom kungliga förordningar ger, även om den skrivning besluten och förordningarna har är otrevlig, ändå besked om att det inte var möjligt eller tillåtet att idka renskötsel

utanför lappskattefjällen.

13. Utanförskapet.

Det finns naturligtvis mycket riktigt i det som Rolf Sjölin redovisat om samernas svårigheter att delta i styrande processer så väl lokalt som centralt för riket. Uppgifterna måste dock sättas i dess rätta sammanhang. Under 1800-talet, som Sjölin framför allt höll sig till, hade allmogen i gemen små möjligheter att påverka. Rösträtt tillkom cirka 10 procent. Det bör också klarläggas att samerna tidigare fick skola än det att den allmänna folkskolan startades. Sjölin's uppgift att samerna saknades i tjänstemannaämbeten är inte helt riktigt. Rätt många samer blev präster och åtminstone i Härjedalen var det omöjligt att som Sjölin sade efterforska samiskt ursprung på namn, då namn som Larsson, Andersson, Nilsson, Mårtensson, Jonsson var vanligt förekommande bland samerna, se namnen vid avvittringen (aktbil 808). Vidare har Sjölin uppmärksammat på den skillnad som förelåg för samerna i norra Jämtland och i lappmarken mot vad som var förhållandet inom Härjedalen. Bl a att kungörelser i norr skulle läsas upp även på samiska, vilket inte var fallet i Härjedalen. Detta med flera exempel som Sjölin påpekat om skillnaderna påvisar det markägarna gör gällande i målet att det varit och fortfarande är en mycket stor skillnad mellan å ena sidan Härjedalen och å andra sidan

norra Jämtland och samernas marker norröver. Lappförsamlingarna som specifikt fanns inom Jämtland och för Hedefjällen genom Hede lappförsamling menade Sjölin vid förhöret inverkade negativt på samernas möjligheter att delta i det ordinarie sockenarbetet.

Återigen påvisade Sjölin den stora skillnaden mellan Härjedalen och lappmarken. Där i norr var samerna majoritetsfolk och hade vanligtvis majoriteten i sockenförsamlingarna. I Härjedalen, där samerna som vistades på fjällen var en minoritet i motsats till förhållandena i norr där samerna var i majoritet, berättigade innehavet av skattefjällen inte till deltagande i socknarnas arbete.

Lappförsamlingarna torde dock ha utgjort en samlande länk och med den mycket starka kyrkoplikt som förelåg under 1700- och 1800-talen torde lappförsamlingarna ha spelat en betydelse för samernas möjligheter att ta tillvara sina rättigheter och lära sig läsa och skriva.

I motsatsställning till vad Sjölin generellt uppgivit om förutsättningarna för samernas möjligheter att ta tillvara sina rättigheter står fastighetsägarnas utredningsmaterial. Källmaterialet i aktbil 808 m fl tillfogade utredningar jämte aktbil 872, avvitringsförsöket för Ljusnedals allmanning, upptar eller behandlar ett stort material av källskrifter författade av samer med början redan på 1700-talet. Att samerna hade förmåga att på ett framgångsrikt sätt framföra sina anspråk på marker för renbete framgår av detta

material. Redan Mårten Jonssons och Tomas Jonssons hemställan hos landshövding Strijk är ett exempel på att samerna kunde ta tillvara sina rättigheter. Med hänvisning till de källhänvisningar (p 8 ovan) jag hänfört mig till tidigare då jag behandlade Rutfjällets lappskattelands avgränsning vill jag särskilt erinra om de välformulerade ansökningar som Nils Andersson-Fjellström skrev vid två tillfällen 1767 och 1773 till Svegs tingsrätt om att få ta i anspråk de tidigare inte för renbete nyttjade fjällen Slugufjället, Lillfjället m m. Samen Olov Hindrikssons senare ansökningar beträffande området under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet påvisar också kunskap och förmåga att framlägga sina intressen i skriftlig form. I samband med i avvitringsförsöket för Ljusnedals allmänning, aktbil 874, på sid 19 i avvitringshandlingarna, framgår följande besked om skriftlig hemställan om ytterligare marker för renbete: "Ytterligare en vidimerad avskrift av innehåll att fjällbonden Jonas Jonsson, pigorna Märta Jonsdotter och Anna Nilsson från Ljusnedalsfjällen i Hede socken, hos Hans Kungliga Höghet kronprinsen den 12 mars 1813 i underdånighet anhållit om att få anlägga nybygge i Bruks-fjällen, vilken underdåniga ansökning blivit hänvisad till kungens befallningshavande i länet. Anhållande nu Fjällner att uti protokollet måtte intagas dels anmälan att höga vederbörande lämna tillåtelse mot avgift till Kungl Maj:t och kronan fjällmännen får begagna vinterbeten i Anå- och

Lillfjällen norrut över fjällskogarna o s v." Detta exempel visar på att samerna också vände sig till Kungl Maj:t i sina anspråk på renbetesmark samt att samerna från de norr om Ljusnedals allmänning belägna skattefjällen deltog i avvitringsförsöket och därvid var representerade som gränsgrannar i norr. Med dessa exempel vill jag gå vidare och särskilt framhålla avvitringen i Härjedalen och de sammanträdesprotokoll som finns återgivna under första fliken i aktbil 808 med bifogade kopior av protokollen från sammanträdena under nästkommande flikar i pärmen såsom klara besked på att samerna väl tog tillvara sina rättigheter och hade god förmåga att framföra sina anspråk vid avvitringen.

14. Särskilt om påståendet att de skrivna källorna inget säger om samerna.

Samebyarna har i detta mål i motsats vad sameparterna gjorde i skattefjällsmålet, vilket jag inledningsvis har berört, hävdad att de skrivna källorna ingenting säger om samerna och renskötseln. Att samebyarna har fel framgår av det stora källmaterial fastighetsägarna presenterat från avvitringen, förhistorien till lappskatteländen och lappskattefjällen i aktbil 808 med bifogade aktbilagor, genomgången av domböcker, aktbil 824, samernas eget redovisade källmaterial, Ellmin rapport 1851. Provinsialläkaren redovisar såväl bönder som

samer och gör ingen åtskillnad. Prästerskapet förde anteckningar i kyrkoböckerna. Den historiska vetenskapen har, om än den inte redovisat avvitrningen och trängt in i denna, givit många besked utifrån det skrivna källmaterialet om samernas närvaro i Jämtland och Härjedalen. Den historiska vetenskapen erbjuder många publikationer. I professor Haarstads bok, aktbil 809, redovisas på sid 300-307 en mycket omfattande litteratur och många besked utifrån den historiska forskningen. Inte till någon del går dessa besked från den historiska forskningen emot fastighetsägarnas talan i målet. För den skull kan man inte säga som samebyarna gör, att det historiska källorna ingenting säger om samerna. Tvärtom finns mängder med uppgifter. Professor Haarstad har gått igenom vad som skrivits och givit besked. I målet har fastighetsägarna även särskilt åberopat K B Wiklunds skrift och Jan-Erik Bromés skrifter, vilka upptar vetenskaplig forskning utifrån källorna. Fastighetsägarna har i målet påpekat att de omfattande skrifter som skrivits av professor Bergsland inte går emot fastighetsägarnas talan i målet. I denna process har professor Knut Bergsland framtagit uppgifter i vissa detaljer som går emot fastighetsägarnas talan. Han vill hänföra Särvfjället såsom ett tidigt skattefjäll med hänvisning till språkforskning. Att detta är fel har fastighetsägarna visat med hjälp av historiskt källmaterial och Valfrid Larssons utlåtande (aktbil 808, flik 17

a). Professor Gunnar Pravitz, som sameparterna åberopade i

skattefjällsmålet, har åberopats av fastighetsägarna i detta mål.

Pravitz har skrivit mycket om samernas historia i

Jämtland/Härjedalen. I samband med skattefjällsmålet presenterade

han den grundforskning han företagit. Pravitz kanske är den av

forskarna som vid sidan av K B Wiklund mest noggrant gått igenom

domböckerna. Pravitz har också, såsom fastighetsägarna påtalat,

kommit till den slutsatsen att det inte fanns rätt för samerna i

Härjedalen att med sina renar beta utanför skattefjällen.

15. Antalet samer och var dessa uppehöll sig.

Såväl fastighetsägarna som samebyarna har åberopat

provinsialläkaren Ellmins årsrapport 1851. Fastighetsägarna har

åberopat bl a uppgiften på sid 32 i årsrapporten om att lappsamhället

inom läkardistriktet, vilket omfattade både Hede och Svegs pastorat,

12 socknar med kapellag, och att det inom detta område fanns

"lappsamhället med 171 invånare och rätt till själavård i Hede

socken". Ellmin redovisade därmed Hede lappförsamling och antalet

på samtliga de samer som fanns inom Härjedalen vid angiven

tidpunkt, 1851. Uppgiften om 171 samer inom läkardistriktet är en i

målet obestridd uppgift och har också av fastighetsägarna verifierats

även genom hänvisning till Lars Thomassons "Om lapparna i

Jämtland och Härjedalen". På sid 30 i den boken anges folkmängden

den 31 december 1850 vad gäller lappar i Hede fjäll till 171, varav 64 män och 101 kvinnor. I den boken anges också att till Hede lappförsamling hörde samtliga samer som inte var att hänföra till Frostvikens och Hovtagens lappförsamlingar. (Inlaga aktbil 806.)

Antalet samer som Ellmin uppgivit uppehålla sig inom läkar-distriktet samt de uppgifter som Lars Thomasson redovisat utifrån en genomgång av kyrkböckerna överensstämmer med varandra samt även med uppgifterna ur avvitringsprotokollen (se aktbil 808, sid 4 i den inledande dokumentationen, samt bil 10 och 5). I Anders Löövs utlåtande, aktbil 937, tabell 14, anger även Lööv antalet samer i Härjedalen år 1850 till 171 stycken. I den av samebyarna åberopade utredningen av Rolf Sjölin, bilaga 6 till aktbil. 812, återfinns i bilaga 8 till detta utlåtande ytterligare besked. Där anges i en skrift från 1893 att samerna inte uppehöll sig i någon annan socken än Hede socken i Härjedalen. I den till denna skrift upprättade skriften av konsistorienotarien Nordström 1892 anges på sidan 14 överst att det då inte fanns några samer inom Jämtlands län annat än inom Hede, Oviken, Undersåker och Offerdals pastorat. Vid avvitrningen inom Tännäs, Hede och Storsjö socknar deltog namngivna 171 samer. Detta visar på att det inom Härjedalens socknar fanns enbart de samer som hade sina anspråk vid Rutfjällets och Grönfjällets lappskatteländ samt Mittådalens, Ljungris och Skärvagsdalens lappskattefjäll. Inga andra visten för samer eller lappsamhällen fanns

inom Härjedalen. Det är samerna vid de anförda lappskatteländen och lappskattefjällen som fastighetsägarnas utredning redovisar, såväl deras anspråk och närvaro vid avvitringsammanträdena som hur de kommit till de olika lappskatteländen och lappskattefjällen och de anspråk deras förfäder gjort under slutet på 1600-talet och under 1700-talet. Uppgiften om antalet samer och att detta stämmer överens med antalet som fanns vid samma tidpunkt inom lappskatteländen och lappskattefjällen ger således klart besked om att det inte fanns några samer i övrigt inom Härjedalssocknarna.

Landshövdingens ämbetsberättelse 1848-1850 har återopats av fastighetsägarna med citat i inlägga aktbil. 806 som inte bestritts av samebyarna utan tvärt om vitsordas av samebyarna genom återopandet av Tomassons utlåtande aktbil. 940 sid 3.

Ämbetsberättelsen visar dels att antalet samer vid avvitringen var de som uppehöll sig inom lappskatteländen och lappskattefjällen och dels att det skett en uppteckning av antalet samer av prästerna.

Ämbetsberättelsen bekräftar också den att det inte fanns några andra trakter för samer inom Härjedalen än lappskattefjällen och lappskatteländen. Ämbetsberättelsen anger nämligen antalet samer beräknat under tiden 1848-1850 till 173 inom Hede pastorat. Sammanräkningen i ämbetsberättelsen anger också att inga andra

samer finns inom Härjedalen. Jag citerar ur ämbetsberättelsen, se inlaga aktbil 808: "Lapptrakterne äro indelade i tre:ne distrikter nämligen Undersåker med en personal 223 Föllinge och Ströms med approximativt uppgiven befolkning av 500 personer samt Hede pastorat: där personalen uppgivits till 173. Länets hela lappbefolkning utgör således det närmaste 900 personer."

Fastighetsägarna har också visat på uppgift om antalet samer för att visa på att detta ökat, vilket i sig är ett besked om expansionen söderut. Sålunda har fastighetsägarna med hänvisning till P Wagenius berättelse om lapparnas tillstånd och själavård i Hede, Ovikens och Undersåkers fjäll för år 1703 angivit att Hede lappförsamling då bestod av 41 personer. Även dessa uppgifter är obestridda i målet. De besked som Anders Lööv lämnat vid förhöret med honom och de besked som han lämnat i sina skriftliga utlåtanden visar också på en successiv ökning av antalet samer under tiden 1700-talet fram till avvitrningen. Uppgiften av P Wagenius om 41 samer i Hede fjäll 1773 överensstämmer med fastighetsägarnas utredning som visar på att det vid den tiden fanns samer norr om Ljusnedals allmänning på Skars- och Helagsfjällen och Ljungris. 1767 års förlikningsöverenskommelser mellan samerna Ljungdalens respektive Storsjö byamän (aktbil 808, i slutet av flik 18, samt under flik 22) ger bl a besked om dessa samers verksamhet i den norra

delen av Härjedalen, norr om Härjedalens kommun.

Anders Lööv anger hela länets lappbefolkning - Jämtlands län – till 274 stycken år 1746 med hänvisning till en undersökning av husförhörslängder för Föllinge lappförsamling som då omfattade hela länet. I aktbil 938, sid 8, redovisar Anders Lööv med bifogad kopia prästen Erik Mörks år 1769 upprättade förteckning över de samer som befinner sig i Härjedalsfjällen varav framgår 36 stycken varav 14 stycke med en ålder på 20 år och däröver.

Att samerna varit få till antalet i Härjedalen/Jämtland under tamrenskötselns första århundraden och att samerna som startade med renskötsel i Härjedalsfjällen inom Storsjö kapell var få till antalet och att de fram till avvitrningen kring 1850 ökade kraftigt i antal och kom till de södra delarna av Härjedalen till Rutfjället har visats förutom med nu redovisade siffermaterial även av fastighetsägarnas dokumentation över avvitrningen. Den historiska vetenskapen företrädd av Janrik Bromé, aktbil 947 och KB Wiklund, aktbil 949, ger också klara väl underbyggda besked om en ökning av antalet samer under den sagda tiden. Desamma gäller Kjell Haarstads bok och utlåtanden.

De i målet presenterade avvitrningskartorna, vilka ger besked om

belägenheten av de av samerna räntade markerna samt skattefjällen och lappskattelanden samt ger i övrigt ledning och besked om den geografiska belägenheten på de orter och platser som upptas i det historiska källmaterialet och ger också besked om var det fanns boställen för samerna vid avvitrningen. På avvitrningskartorna (aktbil 921-929) redovisas lappkojor i Tännäs socken och Storsjö socken inom lappskattelandet och skattefjällen. Inga andra uppgifter om samevisten finns inom övriga socknar. Dessa uppgifter på kartorna stämmer således helt överens med uppgifterna om antalet samer och att samtliga dessa skulle finnas inom lappskattelandet och lappskattefjällen Rutfjället, Grönfjället, Skärvagsdalen, Ljungris och Mittådalen. Detta överensstämmer också med de förhållanden som redovisas om samernas närvaro i Härjedalen i förarbetena till 1886 års lag och redovisningarna på Haars karta.

16. Samebyarna påstår att det för denna tid inte funnits någon äganderätt.

Fastighetsägarna har redovisat i sakframställningen (skriftliga inlagor, aktbil 905, 946 och 1041) att bönderna väl kunde skydda sin besittning och att skattemannarätten gavs skydd i lagstiftningen. Samebyarnas åberopade utredning av Mauritz Bäärnhielm ger besked om att äganderätten förstärktes genom Gustav III:s

Säkerhets- och frihetstraktat 1789. Att skattebonden inte längre kunde bli skattevrak och vräkas från gården om han inte betalade skatten och att bonden fick jakträtt. Men rätten till att skydda besittningen till den egna jorden och byallmanningen fanns långt tidigare. I Magnus Erikssons landslag liksom i 1734 års lag finns regler för hur den egna och byns marker fick nyttjas. Ingen utomstående fick utan löfte nyttja dessa marker. För bybönderna gällde också regler hur de fick nyttja byns mark. Lagen gav sanktionmedel för den som bröt mot detta. Sålunda gällde förbud att taga något av bole och använda i annan by. För utomstående gällde förbud mot tillträde. Även i landskapslagarna fanns ett betydande skydd för markägarens besittning gentemot annan enskild.

I Fastighetsägarna har hänvisat till vad Högsta domstolen sa i skattefjällsmålet, sid 184: "Närmast blir det fråga om de rättigheter som vid denna tid tillkom en skattebonde (skattemannarätt).

Väsentliga drag i denna rätt var att bonden hade en mot utomstående skyddad rätt att själv nyttja sin jord och tillgodogöra sig dess huvudsakliga avkastning." Bönderna hade

Att bönderna hade möjlighet att freda sina marker mot intrång framgår också av fastighetsägarnas utredning i målet, aktbil 808 med bilagor. Så framgår t ex av det första rättsfallet, Hede tingslags

häradsrätt den 22 september 1685 nr 3, under flik 22 i aktbil 808, Hede Tingslags Häradsrätt den 22 september 1685, angående tvisten mellan Hede kyrkby och Jon Olufsson att när denne sistnämnde utan lov nyttjat Hede kyrkbys avradsland, bolbyns avradsland, han ålagts flytta därifrån och bötfällts på talan av den rättmätige innehavaren av avradslandet. Rättsfallet som hänför sig till tiden den 22 september 1685 och således före 1734 års lag ger besked om att Hede tingslag använde sig av den 28 flocken i kungabalken i landslagen (kung Christoffers lag) då tingsrätten dömde Jon Olofsson att plikta 40 marker samt dessutom förpliktade honom att återgälda skadan och avträda från sitt nyttjande. I Gunnar Pravitz i målet åberopade utredning från skattefjällsmålet (aktbil 907), sid 257, redovisas rättsfallet av den 29 november 1736 , som också återfinns i aktbilaga 824, och drar även Pravitz slutsatsen att det visar på att bönderna inte tålde och inte heller lagligen behövde tåla ett intrång på deras avradsland av betande renar. På sid 264 ff redovisar Pravitz tvister mellan skattefjäll och avradsland och att dessa förekom ofta.

Kungl befallningshavandes beslut den 24 april 1775 att avhysa samerna Nils Andersson-Fjellström och John Andersson från Lofsdalsskogen, Lillfjället och Slugufjället i Härjedalen, aktbil 808 under flik 17 a, är ytterligare ett exempel. Kungl befallningshavande konstaterande att samerna ifråga brutit mot upplåtelsevillkoren enligt

Svegs tingsrätts beslut 1767 och han avhyste samerna med stöd av Ivar Nilssons resolution 1646 av den 30 oktober, samt även med stöd av Kungl Maj:ts nådiga befallning av den 1 september 1720, dito 22 oktober 1723 och dito förordning den 1 december 1748, alla med i huvudsak det innehållet att den lapp som annorlunda än där föreskrives sig nedsätter och förhåller åter bör till lappmarken avföras. Ivar Nilssons resolution, aktbil. 808, bilaga 23, upplästets vid landsting i Sveg 1684 och 1652 enligt av fastighetsägarna presenterade skrivelser, aktbil. 808 bilaga 23. Innehållet i Kungliga förordningen 1720, 1723 och 1748 redvisas till innehåll i KB:s ovannämnda beslut 1775. 1748 års förordning har presenterats i aktbil. 824. Resolutioner och förordningarna förbjuder samerna att vistas utom lappmarken. De var inte tillåtna att vistas på böndernas marker i Härjedalen. Vidare har fastighetsägarna presenterat KB:s kungörelse den 29/11 1783 nr 708 uti Herjeådalen med samma innehåll och tillkommen efter klagan från bönder i Tännäs och Funäsdalen. Det framgår av innehållet i alla dessa skrivelser att samerna inte hade rätt att vistas på böndernas marker och att allt ifrån 1646 års resolution de efterföljande förordningarna föranleds av böndernas protester. Alltså visar detta så väl att protester skett mot alla försök till nyttjande allt sedan 1646 och att markägarna haft statsmaktens stöd för att freda sina marker. Det fanns alltså, förutom lagstadgat skydd för besittningsrätten, också de särskilda besluten

och förordningarna om att samerna skulle hålla sig på de av dem räntade och förordnade markerna. Bönderna kunde således, i motsats till vad samebyarna gjort gällande i målet, väl skydda sina marker.

Även i denna fråga om möjligheterna för den som besatt jord att freda denna mot inkräktare utgör samebyarnas talan i detta mål en motpol till vad sameparterna gjorde gällande i skattefjällsmålet. I skattefjällsmålet framförde just sameparterna att de på grund av besittning som samerna förr i världen framförallt före år 1650 väl fredat mot andra skulle ha äganderätt till skattefjällen i mellersta och norra Jämtland. Samebyarna sa i det målet att man åtminstone intill 1650, då nomadisering började genom renskötsel, hållit sig inom bestämda områden som de fredat såväl mot bönder som mot andra samer.

17. Särskilt om rätten till vinterbete och avvitrningen

Samebyarna har gjort gällande att vinterbete inte beaktats vid avvitrningen och att som det tydligen får uppfattas vinterbete skett utanför skattelanden före avvitrningen och kvarstått även efter avvitrningen.

Vad först gäller de formella reglerna för avvitrningen så har i fastighetsägarnas utredning visats att dessa regler inte ger något

sådant besked. Ingen skillnad görs i dessa mellan renbetets olika årstider.

Tilldelningsregeln om stamhåll för vinterbete enligt Hdebrevet tillämpades för Särvfjället och som framgår av sammanträdet för avvittringen 19 juli 1844, bilaga 5 till aktbil 808, även för det som blev Rutfjällets lappskatteland.

Samebyarna har som det får uppfattas gjort gällande att skattefjällsbrevet inte används. Detta är uppenbart fel eftersom det vid avvittringen avgränsades lappskattefjäll och land vilket just detta brev föreskriver. Samebyarna har nu i hovrätten gjort gällande att samerna inte blivit kallade eftersom skattefjällsbrevet inte används. En sådan invändning är för sent framförd och det är också så att den helt saknar fog för sig. Att samerna deltagit i avvittringen framgår av avvittringsdokumentationen. Det framgår till och med uppgifter att de blivit kallade. I protokollet från sammanträdet den 19 juli 1844, aktbil. 808, bilaga 5, anges inledningsvis att fjällmännen blivit kallade. Ingenstans i det omfattande materialet finns några klagomål från samerna att de inte på ett riktigt sätt fått tillfälle att delta i avvittringen. Det finns ingenting som stöder samebyarnas invändning. Att skattefjällsbrevet användes framgår exempelvis av protokollet från Heds tingslags ägoskillnadsrätt den 31 juli 1846 aktbil. 808, bilaga 7, sid 8, där sameparterna åberopar 1841 års

Kungliga brev till stöd för okvåld besittning av deras nu innevarande fjäll. Det anspråket riktade sig mot Ljusnedalsbruk och hänförde sig till den tvist som var mellan bruket och samerna vid Helags. Att Hede brevet användes framgår också av att i processen har varit tvistigt huruvida 1841 års brev, Hede brevet, som ger besked om att samerna skall tilldelas vinterbetesmarker, har den innebörden att det därefter inte skulle ha förelegat någon rätt att beta utanför lappskattefjällen och lappskattelanden. Samma fråga ställde sig lagstiftaren inför 1886 års lag. Det lagstiftaren sa var att om det hade förelegat en vinterbetesrätt utanför skattefjällen så kunde avvitrningen även med det besked som ges i Hede brevet och det tillägg av mark som skulle kunna ha skett på grund av detta inte bryta en sedvana som hade förelegat av ålder. Det är viktigt att ha denna avgränsning klar för sig. Fastighetsägarnas talan är, vilken också har styrkts av bevisningen i målet, att det inte förekommit något sådant renbete av ålder utanför renbetesfjällen och lappskattelanden. Samernas och böndernas krav på marker som genom föreskriften i Hede brevet tillades lappskattefjällen och lappskattelanden för vinterbete ger också besked om att markerna vara renbete fick ske inom Hede pastorat, vilket var det som Hede brevet reglerade, endast fick ske inom avsatta områden. Samebyarna har i målet å sin sida försökt förklara innehållet i Hede brevet på så sätt att det skulle ha funnits fasta vinterstamhåll, vilka skulle ingå i skatte-

fjällen och dessutom ett renbete vintertid därutöver. Inga som helst belägg finns för en sådan uppdelning.

Fastighetsägarna har i processen påstått att förarbetena till den första rennäringslagen 1886 bygger på fel förutsättningar då det gäller avvitrningen. Fastighetsägarna har påstått att det lagkommitterade och övriga som deltagit i lagstiftningsarbetet, framför allt det särskilda utskottet, haft okunskap om de rätta förhållandena.

Samebyarna har låtit påstå att det förelegat en särskild rätt till vinterbete före avvitrningen, vilken inte beaktats vid denna i erforderlig omfattning utan endast i vissa fall, såsom Särvfjället. Att detta är fel framgår med all tydlighet av fastighetsägarnas redovisade utredning. (se föregående avsnitt) Att det inte förelåg någon särskild rätt till vinterbete på markerna inom byarnas marker före avvitrningen framgår klart och tydligt av detta källmaterial.

Dokumentet som beskriver förhistorien till de respektive skattefjällen och skatteländen avsatta vid avvitrningen ger mycket klara besked på den punkten.

Samebyarna har i sakframställningen med hänvisning till det särskilda utskottets utlåtande över förslaget till den första rennäringslagen framställt saken som sådan att Jämtlands län är i en

speciell situation i förhållande till lappmarken norröver, men att det vid avvitrningen gjorts ett fel beträffande skattefjällen på det viset att förrättningslantmätaren vid avvitrningen inte låtit samerna vara bibehållna, såsom förut varit fallet, vid att utanför skattefjällen få beta med ren vintertid. Detta påstående från samebyarna saknar all verklighetsanknytning. Det var inget fel av lantmätnarna eftersom sådant bete ej förekommit tidigare. Trots att det särskilda utskottet givit ett liknande besked - detta dock med förbehåll om att utskottet inte visste hur det varit. (se aktbil) Särskilda utskottet måste ha varit helt okunnigt om förhållandena vid avvitrningen i Härjedalen. I sammanhanget har naturligtvis det kungliga brevet 1841 angående avvitrningen inom Hede pastorat omfattande Tännäs, Storsjö, Hede och Vemdalens socknar betydelse. Fastighetsägarna har åberopat Hedebrevet till stöd för att däri också anges att vinterbetesfrågan skall beaktas och att av kronoöverloppsmarken, vilket var den enda mark som kunde disponeras vid avvitrningen, skulle avsättas mark till skattefjällen för vinterbete. Om renbete fått ske fritt, varför skulle då skattefjällen tilläggas vinterbetesmarker? Samebyarna har med referat till särskilda utskottet hävdad: Vinterbete utanför skattefjällen berördes inte i Hedebrevet. Samebyarna har anfört att de med detta menar att om samerna ägde en rätt till vinterbete tidigare och alltså före avvitrningen så kvarstod denna rätt och upphävdes inte av Hedebrevet eftersom, säger same-

byarna, Hede brevet egentligen bara var ett ja från kungen på den begäran som några samer gjorde framställan om. Alltså säger samebyarna - att samerna fick som de begärde kan inte innebära att den vid avvitrningen föreliggande rätten att beta vintertid utanför upphävdes. Detta var också vad särskilda utskottet och de lagkommitterade hade som utgångspunkt. De lagkommitterade och särskilda utskottet reserverade sig dock så att den historiska sanningen kan vara att det hade förelegat en fri rätt till bete utanför skattefjällen utan begränsning före avvitrningen. På denna grund kom det sig att de lagkommitterade och lagstiftaren i övrigt sade att vinterbetesfrågan inte är avgjord i och med Hede brevet och avvitrningen. Detta är en avsevärd skillnad mot det samebyarna hävdar.

Att förhållandena i Härjedalen var speciella i förhållande till de norr om belägna lappmarkerna och även i förhållande till Jämtland har också påvisats genom referatet av Gunnar Pravitz.

Denna skillnad mot lappmarken har också särskilda utskottet uppmärksammat på sid 8 där utskottet just sagt att Jämtland/Härjedalen skiljer sig för att där inte finns någon egentlig lappmark med undantag av de norra delarna.

Samebyarna har hänvisat till särskilda utskottets sid 8 och med stöd av vad som där sagts påstått att det i avvittningen ingenting finns om samerna. Eller som samebyarna uttryckt sig - "avvittningen innehåller inget om lapparna". Samebyarna hänvisar till det särskilda utskottets uppgift om att samerna vid avvittningen behandlades såsom icke förefintliga och att samerna som försökte värja sin rätt inte lyckats utan att deras rätt till mark och renbete på denna förminskats genom avvittningen. Dessa påståenden är fel. Samebyarna har inte tagit till sig fastighetsägarnas utredning i målet. Där framgår med all tydlighet att samerna inom Härjedalen deltog i samtliga avvittningssammanträden och att så var fallet redan vid 1819 års avvitringsförsök. Vidare att samerna deltagit i framställda anspråk inför avvittningen.

Särskilda utskottet uttalade sig också, vilket även det åberopas av samebyarna, att Hedebrevet 1841 kom för sent och inte blev intaget vid avvittningen.

Av avvitringsdokumentationen i aktbil. 806 framgår att Hedebrevet blev beaktat i samtliga de socknar som omfattas av Hede pastorat och berörs av brevet; Tännäs, Hede, Storsjö och Vemdalen (beträffande Vemdalen hänvisar jag till avvitringsdokumentationen, aktbil 808, flik 1, sid 3, och vad som där anges om Vemdalens socken,

nämligen att Hedebrevet tillämpats). Vid avvitrningen fanns samer, som gjorde anspråk på mark, endast inom Tännäs, Hede och Storsjö. På grund av skattefjällsbrevet avgränsades skattefjällen och tillkom skatteländen, båda med tillskott av kronomark med stöd av Hedebrevet. Avgränsningen omfattade också marker för vinterbete. Särskilda utskottet har återigen påvisat sig ha dålig kunskap om förhållandena och har inte gjort den skillnad som skall göras mellan norra Jämtland och Härjedalen.

Särskilda utskottet har däremot inte granskat frågan om huruvida rätt till renbete skulle ha förelegat på grund av ett faktiskt renbete av ålder. I skattefjällsmålet har sameparterna starkt kritiserat lagstiftaren och framfört att paragrafen med införande av en sedvanerätt var ett sätt för lagstiftaren att legitimera att samerna samtidigt kollektiviserades och frantogs äganderätten till skattefjällen. Se NJA 1981:1 s 219 och 226, 2 st bl a. Samerna påtalade i skattefjällsmålet att kommittén och särskilda utskottet använde sig av ett mycket magert material och att de redovisade uppfattningarna gjordes utan verklig kunskap om de rätta förhållandena. På sid 226, 2 st, sista meningen, i skattefjällsmålet uttalar sameparterna: "Att man nöjde sig med att summariskt behandla frågan torde till stor del förklaras av att man här kunde stödja sig på en åsikt vilken allmänt rådde bland de myndigheter som sysslat med dessa förhållanden". På sid

219 i skattefjällsmålet har samerna redovisat kritik mot ordföranden i särskilda utskottet P H Widmark som sedermera också blev ordförande i kommittén. Samerna har där förmenat att P H Widmark, som var son till landshövdingen i Norrbottens län 1873-1885, företrädde gruvintressen och att han därför arbetade för att skjuta samernas rätt till vinterbete i förgrunden och på detta sätt hindrat att samernas äganderätt till skattefjällen blivit erkänd. Samerna erinrar om att detta också lyckades eftersom det i lagmotiven enligt samerna felaktigt anges att kronan var ägare till den mark som samerna brukade.

Även om de lagkommitterade och det särskilda utskottet, som väl förbehållit sig, ändock haft fel utgångspunkt för sina ställningstaganden då det gäller de verkliga förhållandena i just Härjedalen före och vid avvittringen så är innehållet i den lagregel, § 1 i 1886 års rennäringslag som tillkom på grund av detta lagarbete, så utformad att den inte på något vis tar ställning till huruvida det har förekommit renbete av ålder eller inte. Den frågan lämnar lagregeln helt öppen och hänvisar till att denna sak får avgöras från fall till fall genom i sista hand domstolsprövning. Att det verkligen varit så att samernas marker blivit med stöd av skattefjällsbrevet och Hdebrevet vid avvittringen större än tidigare framgår av fastighetsägarnas utredning. Kungl. Maj:t var då också av den

uppfattningen vilket framgår av Kungl. Maj:t utslag 1861 angående avvittningen och skatteläggningen inom Hede pastorat aktbil. 808, bilaga 12, sid 10, 1 st, där Kungl. Maj:t som skäl för att inte bifalla samernas överklagande anger att ”lapparnes områden i alltfall genom avvittningen blivit i betydlig mån utvidgade”.

Förhöret med Lars Thomasson

Thomasson redovisade det motstånd som fanns mot införande av en lagregel om sedvanerätt och också argumenten för en sådan lagregel samt de konflikter som var mellan olika grupperingar inom de lagstiftningsarbetande. Utdragen - OH-bilderna - som Thomasson redovisade visar på att kunskapen om avvittningen var ringa och att inget riktigt utredningsmaterial fanns framtaget. Han redovisade också att utgångspunkten för de som företrädde den åsikten att en sedvanerättsregel skulle införas utgick ifrån att om det funnits en gammal sedvana med bete utanför skattefjällen så skulle denna få fortgå. Detta har inte fastighetsägarna motsatt sig i denna process. Fastighetsägarna i processen har naturligtvis inte motsatt sig innehållet i lagen. Thomasson redovisade också att vissa av företrädarna i lagstiftningsarbetet hade den åsikten att samerna varit först, inte bara i Härjedalen utan generellt och var en undanträngd ras. Detta saknar betydelse i förevarande process. Nu skall klarläggas huruvida det var på det viset att det skett renbete utanför

renbetesfjällen före första rennäringslagen. Lars Thomasson redovisade också utdrag ur lagstiftningsarbetet, bl a från motståndarna till att införa en sedvanerättsregel. Bl a de fyra justitierådens, med Knut Olivecrona i spetsen, avslag på ett införande av en sådan regel. De motiveringar som Thomasson hämtade ur det gamla skriftliga materialet från dessa motståndare till en sedvanerättsregel är i flera fall groteskt och innehåller värdeomdömen om samerna som ingen idag kan ställa upp på. De motiv som motståndarna hade till sitt motstånd mot lagen är inte på något sätt en del av fastighetsägarnas talan eller en talan som fastighetsägarna i denna process företräder.

I detalj föranleder förhöret med Lars Thomasson följande argumentering från fastighetsägarna. Thomasson visade inledningsvis en OH-bild, vilken inte efteråt delades ut i kopia bland övriga OH-bilder. På den bilden redovisade Thomasson de speciella förutsättningarna för samerna i Härjedalen. Dessa speciella förutsättningar som Thomasson redovisar stärker fastighetsägarnas talan att samerna sent kom till Härjedalen och att det var just där som slutet var på deras flyttningar söderut och att markerna var uppodlade då samerna kom dit norrifrån på 1600-talets slut och under 1700- och 1800-talen expanderade. Thomasson uttryckte detta mycket väl på bilden - att samerna i Härjedalen är en minoritet inom minoriteten. Alltså i Härjedalen har samebefolkningen haft speciella

förhållanden som minoritet. Han påpekade också att det varit fråga om en hundraårig kamp. Detta är riktigt och det är också riktigt det som Thomasson anförde om 1800-talet och om att "förhållandena i Jämtland mellan lapparna och de bofaste skall vara ganska gott och i Härjedalen äro de nu ifrågavarande förhållandena mest ömtåliga". Thomasson hänvisade både till sin egen syn på saken idag och till särskilda utskottets utlåtande 1886. Allt detta påvisar svårigheterna i Härjedalen att expandera och att det där inte funnits, såsom i åtminstone de norra delarna av Jämtland och inom lappmarken, en gammal sedvana med förflyttningar. Thomasson framhöll vidare till de punkter han tog upp på bilden att inom Härjedalen var det större splittring, även internt mellan samerna, och att det också varit fråga om en större integration från samhället och att kampen varit större i Härjedalen än norröver. Alla dessa besked faller mycket väl in i bilden av Härjedalen såsom sent taget i anspråk för renbete i fjälltrakterna och att markägarna inom Härjedalen av ålder och tradition inte accepterat något vinterbete utanför för de renskötande samerna avsatta områden.

Anmärkningsvärt med Lars Thomassons förhör var att han med den kunskap han har inte på något vis gick in i bemötande av fastighetsägarnas redovisade källmaterial från avvitrningen. Tvärtom höll sig, tydligen helt avsiktligt, Thomasson borta från ett sådant bemötande.

Detta kan inte tolkas på annat sätt än att han i den delen saknar motargument mot fastighetsägarnas utredning. I förhöret uttalade istället Thomasson, med stöd av utdrag av de kommitterade och särskilda utskottet, att avvittringen gått hårt åt samerna. Han hänförde sig dock uttryckligen till Åre socken. Han framförde också att skattefjällsbrevet och Hedebrevet kom för sent för att det som var gjort vid avvittringen skulle kunna göras ogjort. I fastighetsägarnas redovisade utredningsmaterial har med all tydlighet visats att så inte var fallet.

Lars Thomasson, som redovisade OH-bilder, visade på nr 7 och 8 av dessa på kärnfrågan. På bild nr 7 redovisades kommitténs ställningstagande "inom Härjedalen --- har såvitt kommitterade har kunnat utröna icke funnits förefunnits någon lappmark i den bemärkelse som detta ord äger i Norr- och Västerbottens län samt även i provinsen Jämtland. Lappar hava emellertid antagligen därinom uppehållit sig och idkat renskötsel lika länge som i de nordligare delarna av Sverige,". Jag understryker här särskilt det av kommitterade använda ordet antagligen. På bild nr 8 redovisade Thomasson följande citat: "De lappar som höra till Jämtlands län hava vid avvittringen fått sig för uteslutande bruk tilldelade särskilda områden under benämningen skattefjäll --- men enehanda rätt till vinterflyttningar vilken tillkomma de tvenne nordligaste länens

lappar synes jämväl enligt gammal sedvana tillkomma lapparna inom Jämtlands län." Jag understryker här särskilt synes. Det är uppenbart att kommittén på ett icke befintligt material framhållit att man antagit eller dragit en slutsats och framfört att det synes vara på det viset. Kommittén har handlat korrekt som gjort dessa reservationer för den verkliga kunskapen. I denna renbetesprocess finns nu utredningsmaterialet som ger besked om hur det gick till vid avvittringen, varje sammanträde finns redovisat liksom det finns redovisat en stor mängd av källmaterial, en fullständig genomgång av domböcker och resolutionsböcker för redovisning hur skattefjällen kommit till, att samerna deltog i avvittringen och således fick tillägg av kronomark o s v.

Det kan konstateras att samebyarna trots detta fortsätter att hänföra sig enbart till kommittéarbetet för den första och även den andra rennäringslagen trots dessa reservationer i förarbetena att en kunskap om de faktiska förhållandena inte funnits.

Till ytterligare belysning av kärnfrågan utgör bild 11, som Thomasson visade, ett mycket bra exempel. Citatet på denna bild var: "Ägde lapparna före avvittringen icke att företaga sina vinterflyttningar i kraft av verklig sedvanerätt då torde de ej heller nu hava någon dylik rättighet. - Men bestod då deras

vinterflyttningar såsom en sådan rätt då lära de väl hava denna rättighet än idag. - Avvittringen och därmed sammanhängande åtgärder hava därutinnan icke medfört någon förändring."

Fastighetsägarnas talan innebär inte någon konflikt mot det senast nu redovisade citatet från 1842 års kommitté. Fastighetsägarna har dock i målet visat, med stöd av ingiven utredning om förhållandena vid avvittringen och dessförinnan, att samerna före avvittringen icke ägde att företaga och ej heller företog sådana vinterflyttningar.

Lars Thomasson redovisade också ett flertal citat berörande den kulturkamp och de ökade problem som uppstod efter första rennäringslagens tillkomst. Han redovisar att landshövdingen i KB:s femårsberättelse 1886-1890 redovisade att "lappen uppträder nu övermodigt" och vidare att det från samernas sida blivit en tilltagande vårdslöshet vad gäller att hålla ordning på renarna samt vidare att markägarna nu börjat skjuta på renar. Thomasson angav ytterligare om dessa händelser, att de redovisats också av Tennow och Ling och att det därvid i Lings rapporter framkommit uppgifter om att samerna blivit bortskämda av den nya lagen. Thomasson redovisade också att de kommitterade i arbetet med den andra rennäringslagen redovisat den åsikten att 1886 års lag bidragit till de konflikter som uppstått under slutet på 1880-talet och början på

1890-talet. Thomasson hänvisar på OH-bild nr 41 till 1895 års lapp-lagskommitté: "I alla händelser kan den omständigheten att rättigheten blivit missbrukad icke utgöra giltig anledning till dess upphävande." Fastighetsägarnas kommentar till dessa av Thomasson redovisade citat är att det kanske inte var så märkligt att det uppstod konflikt vid införande av lagregeln om sedvanerätt i Härjedalen eftersom det där inte av ålder hade skett något bete utanför skattefjällen samt att de uttalanden som gjorts i samband med lagen gjort situationen än mer spänd. Detta bidrog naturligtvis också till att samerna i Härjedalen, liksom bönderna, fick svårt att hantera den nya situationen som dock egentligen i sak inte innebar något nytt.

Lars Thomasson tog också upp frågan om den stora förändring som skedde genom införandet av rennäringslagen. Han framförde att den nya ordningen med kollektivistiskt anordnade lappbyar slog sönder familjerna och också innebar en övergång från intensiv renskötsel till extensiv sådan. Han framhöll att renhjordarna växte och att övergången från intensiv till extensiv renskötsel drastiskt förändrade sättet att hålla renhjorden samlad. I så stor omfattning att de renskötande samedrängarna fick söka andra yrken. På bild 57 redovisar han detta, liksom på bilderna 50-52 och 54. Av dessa citat som Thomasson redovisar framgår tydligt att renflocken under den intensiva renskötselns tid med mjölkning av renarna höll sig i en

sammanhållen flock tillsammans med den renskötande samen. Denna redovisning stämmer inte alls med samebyarnas i målet framförda åsikt att det är renen som bestämmer var den skall ta vägen och inte samen. Redovisningen stämmer dock helt överens med professor Kjell Haarstads redovisning om de förändringar som kom till stånd vid övergången från intensiv till extensiv renskötsel. På samma sätt som Thomasson framhöll Haarstad att förhållandena var desamma i Norge och Haarstad förklarade vid förhøret med honom att övergången till extensiv renskötsel var den egentliga orsaken till kulturkampen och inte befolkningstillväxten såsom samebyarna i målet hävdade. Den av Thomasson redovisade förändringen av renskötseln stämmer väl överens med de händelser som redovisats i samband med kulturkampen och tillkomsten av första rennäringslagarna. Den bild som Thomasson, nr 48, visade om förändringen av samernas skatteland efter första rennäringslagen mot förhållandena före, ett citat ur Carl Linderhagens motion år 1898, ger ytterligare besked i denna fråga och som bidrar till förståelsen av de problem som uppkom efter första rennäringslagens tillkomst.